

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

KUTATÁS KÖZBEN

Tót Éva

**A SOCRATES PROGRAM
ÉRTÉKELÉSÉNEK TANULSÁGAI**

Evaluation of the Socrates II. Programme in Hungary

No. 251

RESEARCH PAPERS

HUNGARIAN INSTITUTE FOR EDUCATIONAL RESEARCH

Tót Éva

A Socrates program értékelésének tanulságai

Evaluation of the Socrates II. programme in Hungary

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

BUDAPEST, 2003.

KUTATÁS KÖZBEN 251
(219–228-ig Educatio Füzetek címen)

SOROZATSZERKESZTŐ: Czeizer Zoltán

Az anyag az OM támogatásával, "A Socrates program II. szakaszának értékelése" c. projekt keretében készült.

© Tót Éva, Oktatóskutató Intézet 2003.

Oktatóskutató Intézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 382 8

Felelős kiadó: Lukács Péter, az Oktatóskutató Intézet főigazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 4,0 A/5 ív
Készült az Oktatóskutató Intézet sokszorosítójában

TARTALOM

A Socrates program értékelésének tanulságai	5
1.1. Az elemzés célja	5
1.2. A Socrates programról	7
1.3. Az elemzés értelmezési kerete	8
1.4. A résztvevők köre/i/	10
1.5. Hazai és európai prioritások	15
1.6. A résztvevők törekvései	17
1.7. Eredmények, hatások	19
1.8. Működtetés és hasznosítás	21
1.9. Kapcsolódás más programokhoz	23
Az Erasmus ösztöndíjasok	27
2.1. Szelekció	32
2.2. Nyelvtudás	40
2.3. Az Erasmus és más ösztöndíjak	41
2.4. Költségek – támogatási források	46
2.5. A tapasztalatok megosztása és hasznosítása	47
2.6. Munkaerő-piaci összefüggések	48
2.7. Az ösztöndíjasok észrevételei	51
Következtetések és ajánlások	54
Melléklet – táblázatok	57
Summary	62

A Socrates program értékelésének tanulságai

1.1. Az elemzés célja

Az Európai Bizottság 2003 végén értékelést készít a Socrates program II. szakaszának megvalósításáról. Az értékeléshez az érintett országok által – azonos szerkezetben és szempontok alapján – összeállított nemzeti beszámolók szolgáltatnak információt. A hazai értékelés alapját képező jelentést – az Oktatási Minisztérium által kiírt pályázaton nyert támogatással – az Oktatókutató Intézet készítette. A jelentés a 2000-2003 közötti időszakot tekintette át azzal a céllal, hogy a program 2006-ig hátralévő szakaszára vonatkozóan ajánlásokat tegyen, illetve hozzájáruljon a II. szakasz befejezését követően tervezett átfogó értékelés előkészítéséhez. A jelentés – követve az előzetesen megfogalmazott szempontokat – a prioritások érvényesülésének kérdései mellett elsősorban a programirányítás, a szelekció és finanszírozás működését állította előtérbe, az ajánlások pedig nagyrészt a programot működtetők hatáskörében megvalósítható elemekre összpontosítottak.

A jelentés elkészítése során a feladat jellegéből adódóan szűkebben azokra a tényekre és folyamatokra kellett figyelmet fordítanunk, amelyek a program keretei között kezelhetők. Az alábbiakban azonban ennél tágabb keretek között kíséreljük meg értelmezni a program működését és hatásait. Támaszkodva a jelentést megalapozó empirikus adatgyűjtés eredményeire azokat a kérdéseket tárgyaljuk, amelyek a hazai oktatáspolitikai és a széles értelemben vett hazai felhasználók nézőpontjából érdeklődésre tarthatnak számot. Ezen belül elsősorban azt a kérdést állítjuk előtérbe, hogy az együttműködési, fejlesztési és mobilitási tevékenységek hogyan kapcsolódnak a hazai igényekhez, kik vesznek részt a tevékenységekben, milyen módon hasznosul a részvétel, s milyen feltételek megteremtése lenne szükséges ahhoz, hogy a programokban való részvétel során felhalmozott tudás és tapasztalat a hazai oktatási rendszer egészét gazdagítsa.

A nemzeti jelentést megalapozó elemzés elkészítéséhez 2002 november és 2003 júniusa között kiterjedt adatgyűjtést szerveztünk. Feldolgoztuk a Socrates programmal kapcsolatos beszámolókat, adatbázisokat és a pályázatok dokumentációjának egy részét, a különböző célcsoportok számára készült információs anyagokat (szórálapokat, ismertetőket, beszámolókat, a Socrates Magazin, és a Socrates Nemzeti Iroda web-oldalain közzétett információkat). A témában készült elemzések és szakcikk mellett átte-

kintettük az Európai Bizottság által a megelőző években készített értékelések és felmérések eredményeit is. Felhasználásra kerültek továbbá a program magyarországi megvalósításáról korábban készült kutatás¹ legfontosabb eredményei, valamint az európai programok jövőjét érintő, 2003 elején szervezett nemzeti konzultáció-sorozat tapasztalatai.

A jelzett időszak alatt két kérdőíves adatfelvétel szervezésére került sor. Postán küldtünk kérdőívet (illetve on-line kitölthető kérdőívet készítettünk) 8000 volt Erasmus hallgatónak, illetve 200 olyan oktatási szakembernek, akik Arion szeminárium résztvevőiként kaptak támogatást 1997 és 2003 között. 1876 volt Erasmus hallgatótól, és 86 Arion szeminárium résztvevőtől kaptunk választ, jelentős részüktől további részletes kiegészítő megjegyzéseket is. A projekt-vezetőkkel készített interjúk alapján közel 30 – különböző akciók keretében támogatott – projekt működéséről kaptunk információt. Telefonon rövid interjúkat készítettünk a pályázati bírálatban résztvevő szakértők egy részével. Az Erasmus hallgatói mobilitási akcióban résztvevő 14 felsőoktatási intézmény nemzetközi koordinátorának részvételével szakmai eszmecserére került sor a projekt működésének tapasztalatairól. Emellett beszélgetést szerveztünk valamennyi, az Erasmus akcióban résztvevő felsőoktatási intézmény diákszervezetének képviselőjével, észrevételeiket és javaslataikat írásban foglaltuk össze. Egyes akciókról (pl. Comenius - 1, Minerva) tematikus áttekintés is készült, amelyek dokumentum-elemzés illetve a téma szakértőivel készült interjúk alapján fogalmaztak meg észrevételeket. Interjút készítettünk a program hazai irányításának különböző területeiért felelős tisztségviselőkkel és koordinátorokkal, valamint az egyes területek (PR, pénzügy, monitoring) felelőseivel.²

Az elemzésből levont következtetések, észrevételek, és főként a nyitott kérdések megfogalmazásának az a célja, hogy a hazai szakmai közvéleményt – mindenekelőtt az oktatáspolitikai döntéshozatalban intézményi, helyi és országos szinten érdekelt szakembereket – a programban való magyar részvétel stratégiai kérdéseinek átgondolására ösztönözze.

Az alábbiakban, támaszkodva a fenti vizsgálat során összegyűjtött információkra és véleményekre, először az eredmények hazai hasznosításának néhány fontos kérdését tekintjük át. A második részben az Erasmus hallgatók körében készült elemzés adatait és legfontosabb következtetéseit

¹ 2001-ben az Oktatási Minisztérium megbízásából a Socrates program keretében szerveződő Comenius-1 akció működéséről átfogó, kérdőíves adatfelvételre és 22 projekt részletes elemzésére épülő vizsgálat zajlott, amelynek eredményei önálló kiadvány formájában is kiadásra kerültek. "A Socrates/Comenius 1 alprogram első szakasza Magyarországon (1998-2001)", Tempus Közalapítvány, 2003.

² Az Arion szemináriumok résztvevőiről készült kérdőíves vizsgálat összefoglalója megjelent az "Arion útinapló 2003"-ban. Tempus Közalapítvány/Socrates Nemzeti Iroda, 2003.

mutatjuk be. Végül az értékelés alapján megfogalmazott ajánlásokat tesszük közzé.

1.2. A Socrates programról

A Socrates program egyik fontos jellemzője a rendkívül összetett struktúra. (A decentralizált akciók áttekintő táblázatát az 1. sz. melléklet tartalmazza.) Ennek az írásnak – műfajából és terjedelméből adódóan – nem lehet célja a program részletekbe menő ismertetése.³ Ugyanakkor szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, hogy a célcsoportok, prioritások, működési szabályok és lehetséges kapcsolódások szempontjából egy ilyen rendkívül erősen tagolt program megismerése – akár az érintettek, akár az irányításról döntést hozók számára – önmagában is jelentős feladat. A programnak ezt a sokszínűségét csak részben tudjuk követni az elemzésben és az ajánlásokban.

Az áttekinthetőség kedvéért itt csak a legfontosabb dimenziókat jelezzük.

A 8 alprogram a nemzeti oktatási rendszerhez való kapcsolódás szempontjából alapvetően négy fő szektorra tagolható, bár az alprogramok célközönségéből adódóan ezek bizonyos pontokon átfedik egymást. A közoktatási (Comenius), a felsőoktatási (Erasmus), és felnőttképzési (Grundtvig), ill. az oktatásirányításban működőket érintő (Arion) akciók. A többi alprogram jellegéből adódóan átnyúlhat ezeken a határokon (nyelvoktatás, info-kommunikációs eszközök alkalmazása a képzésben, stb.).

A belső tagoltság másik jelentős dimenziója a centralizált⁴ (azaz az EB hatáskörében elbíralt és ellenőrzött, jelentősebb pénzeszközöket felhasználó) ill. a decentralizált formában, a hazai iroda által koordinált és ellenőrzött megvalósuló programok elkülönülése. Bizonyos fókig e kétféle működtetési mechanizmus is keveredik, pl. az Erasmus akcióban, ahol a felsőoktatási intézmények pályázatáról a Bizottság szintjén döntenek, az elnyert támogatás a hazai menedzsment közreműködésével válik elérhetővé, a tényleges felhasználást illetően azonban az egyetemek és főiskolák ma-

³ A tájékozódáshoz segítséget nyújthatnak a programhoz kapcsolódó kiadványok, illetve a Tempus Közalapítvány égisze alatt működő önálló programok közös honlapján elérhető anyagok: <http://www.tpf.hu>.

⁴ Évente kb. 80-100, magyar résztvevőkkel szerveződő centralizált pályázat kerül beadásra. A Socrates Nemzeti Iroda feladata az akciók hazai megismertetése. Az előzetes nemzeti szelekció – egyes akciók esetében – az Európai Bizottságnak nyújtott szakmai támogatást jelent.

guk döntenek (pl. arról, hogy hány hallgató, milyen célországokba és támogatással utazhat).

A működés és hasznosulás szempontjából egyaránt fontos megkülönböztetni az intézmények által pályázott és megvalósított projekteket (pl. iskolai együttműködési programok, vagy képzési programok kifejlesztése) és az egyéni mobilitási utakat, amelyek elsősorban a kedvezményezettek szakmai tapasztalatszerzését, továbbképzését szolgálják (miközben e téren is egyfajta átmenetet képvisel, hogy az intézményi projektekhez kapcsolódóan is sor kerül jelentős mértékű mobilitásra). A programon belül az érintettek számát tekintve legjelentősebb nagyságrendű alprogramnak a Comenius tekinthető, ezen belül is a legtöbb, összességében több száz, a közoktatási intézményekben megvalósuló ún. iskolai projekt, tartalma szerint nemzetközi együttműködésben, több külföldi partneriskolával megvalósított program. (1. sz. melléklet). Az egyéni mobilitáson belül az Erasmus hallgatók képviselik a kedvezményezettek legnépesebb csoportját. Az oktatáspolitikai döntéshozók által is jól ismert, és kiemelkedően sikeresnek ítélt program keretében 1997 óta mintegy 8000 hallgató kapott támogatást. Ez évente kb. 1700-2000 fő, ami a felsőoktatásban tanulók hozzávetőleg 1%-át teszi ki, és jelenleg a leginkább hozzáférhető ösztöndíj.

Egészében a program az elmúlt években sok ezer tanár és diák számára tette lehetővé európai léptékű nemzetközi együttműködési programok megvalósítását, rövidebb hosszabb idejű külföldi tapasztalatszerzést illetve szakmai továbbképzést és az idegennyelv-tudás fejlesztését.

1.3. Az elemzés értelmezési kerete

Ha azt a kérdést állítjuk előtérbe, hogy mit és milyen módon hasznosíthat a hazai oktatási szektor a programban való részvételből, szükséges megfogalmazni mit tekintünk a programban való részvétel legfőbb hozadékanak. Ezek számbavételénél megkülönböztethetjük a közvetlenül megragadható elemeket és a közvetett módon érvényesülő hatásokat.

Az elsőhöz soroljuk a 1/ a fejlesztéshez szükséges pénzügyi források bővítésének, 2/ a korszerű szakmai ismeretekhez való hozzájutásnak, 3/ a kapcsolati tőke gyarapításának és ezzel együtt 4/ a pályázati és projekt-szervezési tapasztalatok megszerzésének a lehetőségét, 5/ az élő idegennyelv-tudás mint speciális ismeret bővülését, a másodikhoz pedig pl. a sikeres nemzetközi együttműködésből vagy csak magából a programban való részvételből származó presztízs-növekedést, az egyéni mobilitás esetében pedig (az esetleg csak hosszabb távon érvényesülő) munkaerő-piaci

esélynövekedést, vagy az érintettek beszámolóiban nagy teret kapó személyes fejlődést.

A programban való részvételt a hazai képzési rendszer egésze szempontjából az alábbiakban alapvetően tanulási folyamatként értelmezzük. Olyan intézményes és egyéni tanulásnak, amely tartalma szerint – különösen az Unióhoz való csatlakozást tekintve – fontos felkészülést jelent egy új nemzetközi kapcsolatrendszerbe és együttműködési „térbe” történő bekapcsolódásra. Éppen ebből adódóan tekintjük fontosnak annak vizsgálatát, hogy az intézmények és szakemberek mekkora köre jut ehhez a lehetőséghez, és az általuk megszerzett tudás és szakmai tapasztalat elérhetővé válik-e azok számára is, akik a közvetlen részvételhez nem, ill. még nem jutottak közel. Ezért a hazai oktatáspolitikai nézőpontjából a programban való részvétel értelmezésének – némileg sarkítva – alapvetően kétféle megközelítése lehetséges.

Az egyik a programban való részvételt már önmagában is értéknek tekintti, s az intézményeknek és személyeknek a részvételig történő eljuttatására koncentrál. Az ezt követő folyamatokat a program saját szabályrendszere és menedzsmentje vezérli. Egy igen erősen decentralizált, az intézményi autonómiára épülő rendszerben a hazai fejlesztési források bővítésére lehetőséget teremtő – közpénzeket is mozgósító – forráshoz való hozzájutás verseny-mechanizmusokon keresztül történik, s a megszerzett erőforrásokkal az adott intézmény (vagy személy) „gazdálkodik”. Ebben a megközelítésben a programba történő megfelelő arányú bekapcsolódás, pénzügyi szempontból pedig a befizetésekkel (illetve a program egészének működtetési költségeivel) arányban álló (legalább azzal azonos, de lehetőleg nagyobb mértékű) magyar részesedés tekinthető az elérendő fő célnak, és a hazai menedzsmenttől alapvetően elvárt (jól érhető!) eredményességi mutatónak.

A másik lehetséges megközelítés szerint a támogatáshoz jutó intézmények és személyek részben a hazai oktatásügy (illetve azon belül egy-egy szektor vagy szakmai terület) képviselői is egyben, akik a megszerzett szakmai ismeretek és tapasztalatok átadása, mások számára is elérhetővé, felhasználhatóvá tétele révén a rendszer egészét is új tudással gyarapítják, azaz a „hozádék” egy részét megosztják a rendszer többi résztvevőjével (s optimális esetben ezt úgy tehetik, hogy ebből az ismeret-megosztásból is további előnyük származhat). Az eredményesség mérése, mutatók mentén való értékelése ebben a megközelítésben ma még jóval kiforratlanabbnak nevezhető.

Az első megközelítés esetében a hasznosítás a program belső szabályozásának megfelelően szerveződik, és nem igényel ezen kívüli szereplőket. A követendő mércét az előírások betartása jelenti (az egyes alprogramok speciális prioritásainak érvényesítése és ezek számonkérése, jelentések, beszámolók elkészítése). A második megközelítés szükségessé tenné a program és a hazai oktatási prioritások együttes kezelését, s ennek

alapján a hazai működésben érdekelt valamennyi szereplő helyének és funkciójának átgondolását. E szereplők közé soroljuk a potenciális pályázókat, a program működtetéséért felelős szervezeteket és testületeket, a lehetséges felhasználók széles körét, a nem pályázókat éppen úgy, mint pl. azokat a különféle szakmai szervezeteket is, amelyek jelen pillanatban igen kevésbé jelennek meg a programmal kapcsolatos információk közvetítésében, a résztvevők támogatásában, a lehetséges kapcsolódások keresésében vagy az eredmények hasznosításában. Bárhogyan is jellemezzük az egyes szereplők jelenlegi működését, az bizonyosnak tűnik, hogy a program szakmai felügyeletéért felelős testületek kezdeményezhetik a szerepek átgondolását, és azoknak a lehetőségeknek az áttekintését, amelyek szélesíthetik az eredményeket hasznosítók körét.

1.4. A résztvevők köre/i/

Az intézmények és egyének számára a részvétel és támogatás – pályázati típusú versenyben válik elérhetővé. E versengésben a feltételek az egyes alprogramok szerint részben különböznek, de a versenyképesség legfontosabb tényezői mégis nagyjából hasonlóak.

A sikeres pályázáshoz – intézmények esetében – több tényező együttes megléte szükséges.

- Mozgósítható külföldi partnerkapcsolatok, akár a korábbi partnerintézmények⁵ köréből, akár egy személyes kapcsolat (vagy korábbi programok, esetleg mobilitás során kialakult ismeretség) „intézményesítése” révén. Az érintettek által igen hasznosnak ítélt partnerkereső szemináriumok lehetővé teszik a szükséges intézményi kapcsolat kialakítását, vagy a meglévő kapcsolatok kibővítését. Igen sok magyar intézményt a külföldi főpályázók keresnek meg és vonnak be – a sok esetben már teljesen kidolgozott – projekt-terv megvalósításába.
- Munkaképes idegennyelv-tudás, legalább a projekt-felelős személy/ek/ esetében. A hazai intézményekben – különösen az isko-

⁵ A 2001-ben szervezett, a Comenius1 akciót elemző kérdőíves vizsgálatban résztvevő 918 iskola kb. fele jelezte, hogy rendelkezik nemzetközi kapcsolattal (ez utóbbiak közel 70%-a több partnerrel is). A partnerek jelentős része határon túli magyar iskola volt, azaz a kapcsolattartáshoz nem szükséges az idegennyelv-ismeretet.

lákban – ez jellemzően egyike a „szűk keresztmetszet”-eknek. Ez is az egyik oka annak, hogy az iskolák részvételével zajló projektekben a nyelvtanárok szerepe hosszú ideje dominánsnak mondható.⁶

- Pályázatképes projekt ötlete. Elvileg ez lenne a döntő mozzanata a beadott pályázat sikerességének, a tapasztalatok szerint azonban sokszor egy jó ötlet is elvész a megfelelő kidolgozás és projekt-formába öntés hiányában, illetve az elvárásoknak jól megfelelő pályázati anyag még a nem saját ötleteken alapuló programok tervét is sikerre viheti.
- Pályázat-készítési és projekt-szervezési kompetencia. Amiatt, hogy a pályázat megfogalmazása jelentős mértékben függ attól, milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a pályázók a nemzetközi együttműködésben megvalósított projekt-munkáról, illetve a pályázatban megfogalmazottak – mivel ez a számonkérés alapidokumentuma is – jelentős mértékben meghatározzák a leendő munka kereteit – e két tényező szorosan összertartozik. A sikeres pályázathoz szükség van az aktuális prioritások ismeretére és egy sajátos „eus-nyelv” elsajátítására, alkalmazására. A pályázatok bírálatában résztvevő szakemberek egy része azt fogalmazta meg, hogy nem egy sikeres pályázat esetében ez az a mozzanat, amin a pályázat elbukik, vagy a középmezőnyből kiemelkedik. Az iskolák képviselőivel folytatott beszélgetésekben sokszor kapott hangot, hogy a pályázatiíráshoz kapcsolódó elvárások, pl. a prioritások megfogalmazásának módja, a sajátos nyelvhasználat előtérbe kerülése sokszor idegenkedést vált ki, a kevés rutinnal rendelkezők zavarónak érzik a hétköznapi tények és a megfogalmazás módja közötti távolságot. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy sok elemzésben megfogalmazódott már, hogy a projekt alapú szervezetfejlesztésben, a megszerzett tapasztalatok megfogalmazásában még igen sok tanulnivalója van a hazai intézményeknek. Mindenesetre ez az egyik legfontosabb területe a tapasztalatok felhalmozásának, és ebből adódóan itt van szükség a leginkább az érintettek (projekt menedzsment, új és régi pályázók) közötti kommunikációra, hiszen ezek az ismeretek döntően nem a hagyományos módokon (pl. kézikönyvekből) sajátíthatók el.
- A projektnek az adott intézményen belüli megvalósítására, szervezésére vállalkozó személy vagy személyek, akik akár több éven át is hajlandók jelentős többletmunkát végezni. Tapasztalataink szerint

⁶ A 2001-es vizsgálat is utalt a nyelvtanárok jelentős szerepére a projektekben, s a kérdőíves adatfelvétel szerint az esetek közel negyedében a nyelvszakos tanárok javasolták, hogy az iskola kapcsolódjon be a programba. Lásd: A Socrates/Comenius 1 alprogram első szakasza Magyarországon, Tempus Közalapítvány, 2003. 101. oldal.

a projektek szervezésével járó többletmunka honorálása csak kevés intézményben jellemző, sokszor a projekt-szabályok sem adnak rá lehetőséget. Ma még csak kevés intézményben jellemző, hogy az intézményvezetők vagy az iskolákban a nyelvtanárokon kívül a tan-testület vagy az adott szervezetben dolgozók szélesebb köre is bekapcsolódna a projektek megvalósításába. Általában is jellemzőnek tűnik a projektek valamennyi típusában, hogy szűkebb körben, 1-2 kulcsembertől kapcsolódóan halmozódnak fel az információk és tapasztalatok, és ez egyrészt sérülékenyebbé teszi a kapcsolatok hosszú távú fenntartását, másrészt éppen a kevés kulcsszereplő túlterheltsége miatt bizonyos további feladatokra (mint a tapasztalatok megfogalmazása) már nem jut energia.

- Meg kell említeni még egy, a követelmények között nem feltétlenül szereplő, de sok esetben mégis jelentőssé váló tényezőt. A legtöbb esetben a résztvevőknek (intézményeknek és személyeknek) olyan saját forrással is rendelkezniük kell, amely lehetővé teszi az utólag elszámolt költségek vagy a késve érkező támogatás megelőlegezését, általában az anyagi problémák áthidalását. Az egyéni mobilitási programok esetében több kedvezményezett is arról számolt be, hogy jövedelméhez képest jelentős terhet jelentett a támogatás összegének „megelőlegezése”. Az Erasmus hallgatók körében ez a tényező, és általában a jelentős mértékű saját anyagi eszközök bevonásának szükségessége igen nagy arányban jelzett gond. Egyes akciók keretében az elvárások között szerepel a további forrásból történő támogatás megszerzése, és ez – mint a résztvevő intézmények jelezték – sokszor gondot okoz. Széles körű az a vélekedés, hogy ennek a feltételnek a hiánya már önmagában is sokakat visszatart a pályázástól.

Mindezen feltételek együttes jelenléte pl. egy átlagos hazai iskola esetében nem tekinthető magától értetődőnek. Ez a magas „belépési küszöb” jelenti az intézmények közötti legerősebb szelekciós tényezőt, ami miatt a közoktatási programok esetében pl. a pályázatra jogosultak teljes körének (közel 4000 közoktatási intézménynek) csak egy szűk csoportja, hozzávetőleg 5-7%-a pályázik.

Ha a Socrates programhoz való viszony szempontjából tekintjük a hazai szereplőket (intézményeket és egyéni pályázókat), akkor a következő, létszámuk szerint egyre nagyobb csoportokat különböztethetjük meg. Ha koncentrikus körök formájában ábrázolnánk a csoportokat, akkor a legbelső, legkisebb méretű kör felől haladnánk a külső, egyre nagyobb körök felé:

- 1 Azok az intézmények (illetve személyek), akik több sikeres pályázat révén, több alkalommal voltak a program résztvevői. (A Comenius 1

akción belül pl. 60-70 intézmény tekinthető rendszeres pályázónak, és közülük kb. 30 a több sikeres projektben résztvevő intézmények száma. Az Arion szemináriumok résztvevői körében készült kérdőíves vizsgálat adatai szerint a válaszadók átlagosan kettőnél több alkalommal vettek részt valamelyik Socrates akcióban ill. más hasonló programban. A relatíve kevés számú Grundtvig projekt esetében három-négy olyan hazai intézmény van, amelyek évről évre sikerrel szerepelnek a pályázatokon.) Az adatbázisok jelenlegi felépítése nem – vagy csak igen nehézkes kézi feldolgozás alapján – teszi lehetővé azoknak az intézményeknek az azonosítását, amelyek az utóbbi években az európai együttműködési programokban a legintenzívebben vettek részt, és ennek következtében a legtöbb tapasztalatot halmozták fel. A programok menedzsmentje általában törekszik ezeknek az intézményeknek (pontosabban az érintett projekt-felelősöknek) az információs és felkészítő tevékenységbe történő bevonására.

- 2 Az első alkalommal sikeresen pályázók, illetve a csak egy alkalommal támogatásban részesülő intézmények és személyek (ez a kör alkotja a támogatottak zömét). Az első projekt megvalósítása, és ennek során a program működésének, az elvárásoknak a megismerése, a felmerült problémák megoldási módjának megtalálása sajátos tapasztalatokkal gazdagítja a szervezőket, s gazdag tárházát kínálja a mások számára is hasznos tudásnak.
- 3 Az első (esetleg több) alkalommal sikertelenül pályázók. A Nemzeti Iroda által készített alapos és kritikus éves jelentések adatai alapján időben változó, és akciónként igen eltérő, mégis viszonylag jelentős nagyságrendűnek tűnik a formai okok miatt elutasított pályázatok köre. Ennek, ha csak egy hányada is, további „kezelést” igényel a felkészítő munkában. Különösen érvényes ez az ún. megújítási pályázatok esetében.
- 4 A pályázáshoz szükséges alapvető feltételekkel (meglévő kapcsolat, nyelvtudás stb.) rendelkezők, akiknek esetében azonban vagy a motiváció, vagy a program kínálta lehetőségek kellő szintű ismerete hiányzik. Az intézmények egy része nyilvánvalóan mérlegeli a részvételhez szükséges ráfordításokat, és kedvezőbbnek ítéli a más pályázatok révén elérhető előnyök megszerzését. Az is szerepet játszhat, hogy valamelyik feltétel időlegesen nem áll rendelkezésükre, vagy nem rendelkeznek esélyesnek ítélt pályázati tervvel, vagy úgy vélik, nincs esélyük a versenyben. A motívumok és azok kombinációi nagyon sokfélék, és intézményenként, ill. egyénenként változóak. Ezen okok felderítéséhez speciális elemzés szükséges (amelyre történtek kísérletek pl. a Comenius akció koordinátorainak részéről).
- 5 Az intézményeknek és pályázatra jogosultaknak az a köre, akik a fentiekben számba vett feltételek egyikének, vagy többnek az együtt-

tes hiánya miatt valóban nem lennének esélyesek sem a pályázatra, sem egy nemzetközi együttműködési projekt sikeres megvalósítására. Ez a tény azonban nem indokolja, hogy teljes mértékben kívül kerüljenek a program látóterén, és pl. ne részesülhetnének a más résztvevők által szerzett szakmai tapasztalatokból.

A felsorolt csoportok mindegyike más megközelítést igényel mind a projekt menedzselése, mind a tapasztalatok és szakmai eredmények hasznosítása szempontjából. A program eredményeinek bemutatása elsősorban az első két csoport közreműködésétől várható, s a többi csoport felé való közvetítésében is – versenyelőnyük megtartásának sérelme nélkül – rájuk lehet építeni. /Ez erőteljesen meg is jelenik a jelenlegi gyakorlatban, elsősorban a pályázatok beadására felkészítő információs rendezvényeken, amelyeken a sikeres projektszervezők bemutatják saját tevékenységüket. /

A pályázók, a programba bekapcsolódók körének kívánatos bővítése más megközelítést tesz szükségessé a többi csoport esetében. Rövid távon a program menedzsmentjének a 3. és 4. csoportra lenne célszerű összpontosítania. Hosszabb távon azonban az is nyilvánvaló, hogy az 5. csoportba sorolható intézményeket a Socrates programon kívüli eszközökkel, más programok erőforrásainak felhasználásával vagy speciális programokkal kellene segíteni a felzárkózásban, hogy a hazai intézményrendszeren belül lehetőség szerint ne maradjanak az európai pályázati követelmények szempontjából esélytelen intézmények – és azokban esélytelen tanulók.

A mérhető, és jól ismert egyenlőtlenségi mutatók alapján úgy tűnik, hogy a pályázatokon való sikeres szereplés szempontjából – elsősorban a részvételhez szükséges feltételekből adódóan – a kedvezőbb helyzetű intézmények számarányuknál nagyobb mértékben vannak jelen. A közoktatási intézmények körében, a Comenius 1 akción belül a résztvevők területi eloszlásának aránytalansága tartós tendenciának nevezhető. Budapest szinte minden forrás-elosztási versenyhelyzetben érvényesülő dominanciája e téren is mérhető. A kistélepülésen működő iskolák pályázati részvétele alacsony szintű. A 2002-es évben megvalósítás alatt álló 205 projekt 88 település között oszlik meg (lásd a 2 sz. mellékletet). A Nemzeti Iroda által készített éves jelentések is utalnak arra, hogy bizonyos területeken szűkül a pályázók köre. A szigorú követelmények miatt az intézmények egy része nem képes pályázni, vagy nem is próbálkozik vele. Az adatok szerint a felsőoktatásban pl. a főiskolások részvétele a felsőoktatáson belüli számarányukhoz mérten alacsonynak nevezhető. Az Erasmus programot illetően – kiemelkedően sok jelzés érkezett azzal kapcsolatban, hogy a hallgatók egy része – döntően a szükséges önrész biztosításának nehézsége miatt nem pályázik, ami arra utal, hogy anyagi okok miatt sérül az egyenlő hozzáférés elve. (Ez a helyzet korántsem magyar sajátosság, az

Erasmus hallgatók körében végzett nemzetközi vizsgálat is azt jelezte, hogy a felsőoktatásba való bejutás társadalmi esélykülönbségei erőteljesen megjelennek a mobilitási programban is.⁷⁾

Az anyagi tényezőknél is fontosabbnak tűnik (mivel külső, pusztán anyagi forrásokkal nem kezelhető, és a helyzet javítása időben is szükségképpen hosszabb távú folyamat) az idegennyelv-tudás szükséges szintjének hiánya. A statisztikai adatok is megerősítik azt a tapasztalatot, hogy nem csak a felnőtt népesség egészét tekintve drámaian alacsony a nyelvtudás szintje, de a közoktatási intézményekben dolgozók közül is kevesen képesek munkanyelvként használni egy idegen nyelvet.⁸⁾

1.5. Hazai és európai prioritások

A program hasznosulásának szempontjából nyilvánvalóan elengedhetetlen, hogy az egyes akciók és a program szintjén megfogalmazott prioritások összhangban legyenek a hazai oktatáspolitikai törekvésekkel. A program által megfogalmazott prioritások és a nemzeti prioritások viszonyának értékelését mindeddig megnehezítette, hogy csak a legutóbbi időben születtek olyan önálló nemzeti dokumentumok (az uniós csatlakozáshoz kapcsolódó nemzeti fejlesztési terv, illetve az ennek részeként is értékelhető közoktatási stratégiai program) amelyek explicit módon fogalmazzák meg az oktatás nemzeti szintű stratégiai célkitűzéseit. Az oktatási tárca 2003-ban tette közzé a közoktatás stratégiai programját, amely leszögezi, hogy a célok megvalósítása szempontjából kiemelkedő jelentősége van a nemzetközi együttműködések során megszerezhető tapasztalatoknak. Azt is deklarálja, hogy bizonyos területeken, mint például a multikulturális oktatás, a sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatása, vagy bizonyos tantárgyközi műveltségi területek (például környezeti nevelés vagy médiaismeret) oktatása terén a más országokban alkalmazott programok adaptációja a szükséges fejlesztések egyik legfontosabb módja, eszköze.

Az oktatási rendszer, illetve az oktatáspolitikai stratégiai célkitűzések szempontjából a programban való részvétel talán legfontosabb hozadéka a

⁷ Survey into the socio-economic background of Erasmus students, Report, EC, 2000.

⁸ Természetesen minél elnagyoltabb a kérdezés módja ("Tanult-e vagy ismer-e valamilyen idegen nyelvet?"), és minél inkább a kérdezettek önértékelésére hagyatkozik egy felmérés, annál nagyobb arányokat jelezhet a mérés. Ha azonban a tényleges használat, a kommunikációs képesség, vagy a meglévő formálisan is igazolt nyelvtudás a kérdezés tárgya, leolvadnak az iskolai orosz- és latin tanulmányokból, a megkezdett, de félbehagyott nyelvtanfolyamokból származó százalékok. Lásd ehhez Tót: A tanárok idegennyelv-ismerete. Educatio, 2000. 4. sz.

tapasztalatszerzés, tanulás. A hatás azonban ennél szélesebb körű, hiszen a programban megvalósuló együttműködések az uniós tagsággal járó követelményekre történő felkészülésnek is részét képezik. A közoktatási intézmények esetében, de általában a nemzetközi kapcsolatokat most építő intézmények számára is kiemelt szerepe van ennek a tanulási folyamatnak. Ez akkor is érvényes, ha a tanulságok, a tanulás folyamatának tudatosítása, explicit megfogalmazása és a tapasztalatok másokkal történő megosztása az intézmények többsége esetében többnyire még nem szerves része a szervezeti és tanulási kultúrának.

A projekt szemléletű fejlesztés nem csak az oktatási intézmények számára fontos – általában a fejlesztés egyik alapmodelljének tekinthető. Magyarország uniós csatlakozásával a pályázati úton megszerezhető források jelentős bővülése várható, emiatt is jelentős nemzeti feladat a pályázatkészítés és projekt-menedzselés színvonalának emelése.

Egyes prioritásként megfogalmazott célok, mint pl. a diplomák kölcsönös elismerésének bővítése, a kredit-rendszer építése a hazai közegben érvényesülő folyamatok miatt viszonylag lassan halad, megvalósításához komoly – nem intézményes, inkább szemléleti és érdekeltségbeli – korlátokat kellene lebontani a felsőoktatásban.

Az európai dimenzió érvényesülése legerőteljesebben és leginkább kézzelfoghatóan a személyes tapasztalatszerzés révén jelenik meg a programban, a képzési tartalmakba (curriculum-ba) való beépülése viszonylag lassan halad és számos szervezeti, ill. felkészültségbeli akadályba ütközik.

Ami a konkrét szakmai prioritások érvényesülését illeti, példaként az informatikai eszközök oktatási célú alkalmazása említhető. A Socrates programban megfogalmazott prioritás összhangban van a hazai kormányzat által is kiemelten kezelt törekvésekkel, amiktől nem csak a tanulásban résztvevők körének bővülését, de hosszabb távon az e-kormányzás és a társadalmi esélykiegyenlítés lehetőségét várják a döntéshozók. Az informatikai fejlesztés hazai szempontból való kiemelt kezelését jelzi, hogy az informatikáért felelős kormányzat kiegészítő támogatást biztosított mindazoknak a projekteknek, és mobilitásban résztvevőknek, akik e témakörben nyújtottak be pályázatot. Ez a támogatás azonban inkább demonstratívnak nevezhető, mivel az informatikán belül nem kapcsolódott valamilyen hazai prioritás vagy konkrét törekvés megvalósításához.

A hazai prioritások érvényesítése más összefüggésben is felvetődik. Az Erasmus ösztöndíjasok számaránya – európai szinten is – egyenlőtlenül alakul, egyes országok vonzereje nagyobb, más országokba kevesebb hallgató utazik. A magyar kiutazók számaránya messze meghaladja a beérkező hallgatókét. Hosszabb távon – a későbbi együttműködések lehetősége, az országról alkotott kép pontjából számos előny kapcsolódik ahhoz, hogy a leendő külföldi szakemberek egy része hallgatóként személyes ismereteket szerezzen Magyarországról, a magyar képzési rendszerről, egy adott szakma működéséről. A programok kiegyensúlyozottabb működte-

tése a menedzsment ismételten megfogalmazódó célkitűzése. A magyar hallgatók számára a közepes színvonalú tömegoktatásba történő bekapcsolódás is rendkívül hasznos lehet, elsősorban a nyelvtanulás és az országismeret szempontjából. Megfontolandó azonban, hogy arra kell-e törekedni, hogy a jelenleginél nagyobb számú külföldi hallgató vegyen részt a hazai felsőoktatás „tömegképzési” szektorában. Ehelyett célszerűbb lehetne olyan minőségi kínálat kialakítását célul tűzni, amely révén pl. a leg-színvonalasabb hazai tudományos műhelyek európai PhD hallgatók számára kínálnának másutt nem megszerezhető ismereteket. Azaz a hazai kínálatban elmozdulni a minőségi elitképzés irányába.

1.6. A résztvevők törekvései

A rendszer egészét érintő hozadék mellett igen fontos annak számbavétele, hogy mi ösztönzi elsősorban az intézményeket és egyéneket a részvételre. A vizsgálat során készült interjúkból ezek a törekvések viszonylag jól azonosíthatók.

Az oktatási szférában (is) erősödik a verseny a fejlesztéshez szükséges forrásokért.

Egyre szélesebb kör számára világos, hogy hosszabb távon egyre inkább nemzetközi együttműködési keretek között szervezett pályázatok révén lehet fejlesztési forrásokhoz jutni, és ebben a versenyben a kapcsolati tőke (megbízható, kipróbált, gyorsan mozgósítható partnerek körének kialakítása) nélkülözhetetlen.

A magyar oktatási rendszer tanulólétszámhoz igazodó finanszírozása és a csökkenő tanulólétszám kontextusában helyi szinten az iskolák versengenek a tanulókért, és e versenyben a nemzetközi kapcsolatok által biztosított presztízs sokat nyom a latba. A szülők pl. nagyra értékelik a diákok külföldi nyelvtanulási lehetőségeinek bővítését.

A felsőoktatási intézmények kínálatukban elengedhetetlennek tartják – a nemzetközi tapasztalatszerzés megjelenítését, ami egyes szakterületeken kiemelten fontos a nemzetközi diploma-piacon is elismert értékű végzettség biztosításához. Az Erasmus ösztöndíjasok körében hangsúlyt kapott a szaknyelv idegen nyelven történő elsajátítása, a közös kutatásokba bekapcsolódás, és a Magyarországon nem oktatott tárgyak hallgatásának lehetősége. Viszonylag sok volt Erasmus ösztöndíjas vélekedett úgy, hogy külföldi tanulmányútjuk révén nőhetnek a munkaerőpiacon való elhelyezkedési lehetőségeik.

Erősnek nevezhető az érdeklődés a nemzetközi munkaerő-piaci lehetőségek iránt is, aminek feltétele az ország, az intézmények és a nyelv ismerete. Az Erasmus hallgatók körében készített felmérés szerint a válaszadók

jóval több, mint a fele vállalkozna arra, hogy hosszabb vagy rövidebb időre külföldön vállaljon munkát (és közülük 40% lehetőleg ugyanabban az országban, ahol ösztöndíjasként járt).

A centralizált akciókban résztvevő intézmények többsége számára a hazai támogatások szükségességének kompenzálása is megjelenik mint motiváció.

A mobilitást illetően – bár a külföldön tett utazásnak önmagában is még mindig jól érzékelhető vonzereje van, a konkrét tevékenységek révén megszereshető tapasztalatok, az ennek révén elérhető komplex szakmai fejlődés egyre szélesebb körben válik a szakmai továbbképzés legvonzóbb módjává. A mobilitási programokban elsődlegesen, de a projektek révén adódó lehetőségek révén is kiemelkedően fontosnak tűnik az idegennyelv-tudás fejlesztésének lehetősége. Ez különösen jelentős egy még mindig hagyományosan nyelvtanközpontú oktatási közegben tanulók számára. Igazán versenyképes nyelvtudást szerezni, illetve a már valamilyen fokon elsajátított nyelvismeretet anyanyelvi környezetben továbbfejleszteni elsősorban a legalább néhány hetes nyelvi ill. szakmai programok révén nyílik lehetőség, s sokan vannak, akik ezt önerőből egyáltalán nem lennének képesek megvalósítani.

A felsőoktatásban hangsúlyos a nemzetközi kapcsolatok révén megszereshető legújabb tudományos eredmények megismerése, a közös kutatásokba bekapcsolódás révén szereshető versenyelőny megszerzése ill. megtartása, esetleg növelése.

A magyar népességen belül igen alacsony az idegen nyelvet ténylegesen beszélők aránya.⁹ Sajnálatos módon a közoktatásban dolgozó tanárok körében – a kiterjedt formális nyelvtanítás ellenére is – igen kevesen képesek munkanyelvként használni egy idegen nyelvet (különösen a nemzetközi együttműködésben használható nyelvet). Ez a tényező joggal nevezhető az egész programban való részvétel kulcskérdésének. Az utóbbi néhány hónap során nemzeti szinten is felerősödtek a helyzet javítására irányuló erőfeszítések (pl. Világ-Nyelv program), amelyekben komoly szerepet kaphatnak a Socrates és más EU-s programok. A Socrates program eddig elsősorban a motiváció erősítése révén, a nyelvtanulás életszerű kontextusának biztosításával járult hozzá a nyelvtanulás ösztönzéséhez. A nyelvtanítás módszereinek modernizálására irányuló projektek – bár néhány projekt díjazásban is részesült – nagyságrendjük miatt csak viszonylag szerény mértékben járulhattak hozzá e hosszabb távú cél eléréséhez.

⁹ A 2000-ben készült népszámlálás adatai szerint a magyar felnőtt lakosság 19,2 százaléka képes idegen nyelven másokat megérteni és magát megértetni. Ez az adat azonban önbevalláson alapul, s tartalmazza a nemzetiségeket is, de még így is jóval alacsonyabb arányt jelez, mint az Európai Unióra jellemző arány (53%)

1.7. Eredmények, hatások

Mind a közvetlen, mind a közvetve érvényesülő hatások igen sokszá-
lúak, és áttekintésüket megnehezíti, hogy a hatások egy része elsősorban
személyes beszámolók révén azonosítható, s ebből adódóan igen nehéz a
tényleges hasznosulás megítélése.

A nemzetközi együttműködés kiemelkedően fontos célja, a képzés ha-
tékonyságát, eredményességét növelő innovatív elemek (pl. új képzési
módszerek és tartalmak) közvetítése. A magyar közoktatás igen erősen
decentralizált, az intézmények autonómiája jelentős. Ebből adódóan a
nemzetközi együttműködések és az egyéni mobilitások során szerzett ta-
pasztalatok, a megismert új eljárások befogadásának elsősorban az intéz-
ményi szintű innováció a közvetlen útja. A kedvezményezettek beszámolói
alapján a nemzetközi tapasztalatok hatása sokszor olyan formában jelenik
meg, mint szembesülés a hazai rendszer erős és gyenge pontjaival, a
szemlélet jelentős mértékű átalakulása (ami jó előkészítés az intézményes
változásokhoz), illetve az egyéni szakmai munka eszközrendszerének gaz-
dagodása.

Ami az új képzési módszerek fejlesztéséhez való hozzájárulást illeti,
nyilvánvalóan sajátos feltételeket teremt e téren az adott oktatási rendszer
irányításának jellege (pl. a szakmai felelőségek megosztásának módja és
a centralizáltság foka). A magyar oktatási rendszerben a tanárok teljes
szabadságot élveznek egyéni módszertani eszköztárak alakításában – így
ezt az eszköztárat nagy mértékben gazdagíthatják a nemzetközi érintke-
zésben szerzett tapasztalatok. A tanárok beszámolói alapján úgy tűnik,
hogy elsősorban az egyéni tanári technikák, a már meglévő módszertani
kultúrába beilleszthető eszközök átvétele a projektek hatásának jellemző
módja. Az oktatás iskolai szintű szervezete azonban erősen tradicionális és
merev (tantárgy és tudásközpontú), az új módszerek csak kivételes ese-
tekben képesek áttörni e merev kereteket. A projekt-alapú képzés, vagy az
ismeretek tantárgyközi oktatásának széles körben való érvényesüléséhez
rendszerszintű oktatáspolitikai döntések (új szabályozók, a tanárképzés
átszervezése) lennének szükségesek.

Magyar szempontból az idegen nyelvtudás szintjének fejlesztése ki-
emelten fontos. Az idegen nyelvi kompetencia fejlesztése a programban
való részvétel egészében, vagyis lényegében valamennyi akciót illetően
joggal nevezhető kiemelt nemzeti prioritásnak. Valamennyi program ked-
vezményezettjei azt jelezték, hogy a részvétel egyik legnagyobb hozadéka
idegennyelv-tudásuk (vagy azok további fejlesztésére irányuló motiváltság)
ugrásszerű fejlődése volt. Ez még a nyelvtanárok esetében is érvényes. A
nyelvet tanuló tanárok és diákok az együttműködések során élő módon
használhatják meglévő tudásukat, és azt tapasztalják, hogy ez a formális
képzésnél is jóval hatékonyabb módja a tanulásnak. /A volt Erasmus hall-

gatók közel negyede jelezte, hogy a felsorolt sokféle tényező közül legnagyobb arányban meglévő nyelvtudása játszotta a főszerepet a célország illetve az adott intézmény kiválasztásában. Ugyanezek a hallgatók a részvétel hasznosulásának összegzésekor egy 10 fokú skálán idegennyelvtudásuk fejlődését 8,41-es átlagpontszámmal értékelték. Az Arion szemináriumok résztvevői, bár jóval rövidebb időt töltöttek idegen nyelvi közegben, s azt sem feltétlenül anyanyelvűek körében, egy ötfokú skálán átlagosan 4,22-re értékelték a nyelvtudásuk gyarapodását, mint a program egyik eredményét/.

Mind a programról közzétett ismertetőkből, mind a prioritások megfogalmazásában (és megvalósításuk számonkérése során) nagy teret kap az európai dimenzió érvényesítése a megvalósított tevékenységekben. Az általános iskolák programjaiban az európai dimenzió a tanulók életkora miatt inkább élményszerű elemként jelenik meg. A közoktatás curriculum-a a jelenleg érvényben lévő követelmények miatt erősen túlterhelt, s az európai dimenziót megjelenítő új tartalmak mennyiségi növekedéssel nem járó integrálásához kevés a felkészült tanár. A felsőoktatásban ez az elem döntően elkülönült kurzusok formájában van jelen, a tanárképzésben ma még alig jelenik meg, ezért a Socrates akcióknak e tekintetben fontos szerepe van.

Az értékelő munka során sokszor találkoztunk azzal, hogy a projektek résztvevői – elsősorban az alsó és középfokú közoktatási intézmények – számára nehézséget jelent, hogy a nemzetközi kapcsolataikban megélt tapasztalataikat a beszámolóikban "lefordítsák" az európai programok által használt, számukra idegen szakzsargonra. Az iskolában dolgozó tanárok és diákok nem az „európai dimenziót” élik meg, hanem német vagy olasz kollégákat/diákokat ismernek meg, és közülük barátokat szereznek. A nyelvi diszkrepancia, a sokszor életidegen megfogalmazások ellenére a résztvevők is hangsúlyozzák, hogy a közösen megvalósított projektek illetve utazások egyik legfontosabb hozadéka, hogy személyes kapcsolatok révén szerzett új tudásuk által válik kézzel foghatóvá és megélhetővé az európai dimenzió valóságos tartalma.

Az iskolai projektektől csak ritkán várható, hogy európai léptékben hasznosítható szakmai produktumot hozzanak létre, bár – az Internet révén – érdemes lenne minden jól sikerült projektet "láthatóvá", megismerhetővé tenni (ennek lehetőségére és hasznosságára néhány hazai példa is idézhető). Ez – ugyanazon az országon belül – azok számára is tájékoztató lehetőséget jelentene, akik kívül maradnak a pályázók körén.

A program hasznosulását befolyásoló tényező a támogatáshoz való hozzájutás esélye és a támogatás mértékének viszonya a szükségletekhez, igényekhez. Ez behatárolja az adott program iránt érdeklődők körét is. Az Erasmus hallgatói mobilitási programmal kapcsolatosan pl. az érintett felsőoktatási intézmények által követett extenzív felhasználási stratégiából adódóan alacsony egy hallgatóra jutó ösztöndíjak miatt sokan úgy érzik,

hogy a saját forrásokkal, családi támogatással nem rendelkezők kiszorulnak a lehetőségekből, és ez csorbítja az egyenlő hozzájutási esélyek elvét. Az Erasmus hallgatók azt is panaszolták, hogy amennyiben az ösztöndíj kiegészítése céljából az ösztöndíj tartama alatt a célországban legális munkavégzésre kényszerülnek, az elvonja őket az eredeti céltól: a tanulástól, szakmai tapasztalatszerzéstől. Igen sokan jelezték, hogy az anyagi okokból számos lehetőségtől elesnek (kulturális események látogatása, a tanulmányokhoz kapcsolódó kiadások pl. szakkönyvek vásárlására nem volt lehetőségük, vagy – főleg a pénzek késedelmes érkezése miatt napi szintű megélhetési problémáik voltak és ez erős frusztrációt, a program egészének ambivalens megítélését eredményezte). A kérdőíves vizsgálat válaszadói közül 35% említette meg az ösztöndíjak szűkösségét, mint a lehetőségek kihasználatlanságának egyik tényezőjét. Mivel nem csak az okoz problémát, hogy az ösztöndíj összege nem fedezi a kiadásokat, hanem sokszor a késedelmes átutalások miatt lényegében a teljes összeget a hallgatóknak kell előteremteniük, megszűnik a támogatás kiegészítő jellege, és lényegében a kiutazónak a teljes költséget fedezniük kell. Ez azt jelenti, hogy ezt a "kockázati tényezőt" be kell kalkulálni a jelentkezéskor, és ez sokakat visszatart attól, hogy "vállalkozzanak" a részvételre.

1.8. Működtetés és hasznosítás

A jelentés elkészítésekor – az Európai Bizottság előzetesen megfogalmazott szempontjaiban – jelentős hangsúlyt kapott a programirányítás nemzeti szintjének áttekintése. A részletekbe menő elemzés helyett itt csupán a pályázati és megvalósítási ciklusokhoz kapcsolódóan térünk ki a programrendszer működtetésének néhány fontos elemére.

A program működtetésének alapvető eleme a különböző információknak az érintettekhez történő eljuttatása. Ez a pályázatok beadását megelőző felkészítéstől a megvalósítást segítő kapcsolattartáson át a projektek lezárásáig tartó folyamat, amelynek során az információ áramlásának más és más mozzanatait és más tartalmakat kapnak hangsúlyt. Abban, hogy a potenciális pályázóknak mekkora köréhez jut el az aktuális pályázati lehetőségekről szóló információ, és mekkora körük jut a sikerre esélyes pályázatok benyújtásához szükséges további tudnivalókhoz, bár nem kizárólagos, de igen jelentős szerepe van a felkészítő konzultációknak, információs rendezvényeknek. Tekintettel az érdekelt intézmények területi szétszórtságára és sokféleségére, optimális megoldást az jelenthetne, ha legalább a régiók szintjén folyamatosan lehetne biztosítani a közvetlen kapcsolattartást, szükség esetén konzultáció lehetőségét. Évek óta komoly erőfeszítések történnek az ún. promoteri hálózat kialakítására, azaz a fővárosban

működő Nemzeti Iroda mellett olyan konzultációs központok kialakítására, amelyek folyamatosan biztosítják a pályázatokkal kapcsolatos információk és támogató szolgáltatások közelebb vitelét az egyes régiókban működő célcsoportokhoz. Az e munkába eddig bevont intézmények azonban nem voltak kellően felkészültek, motiváltak, illetve nem volt elég intenzív kapcsolatuk az elérendő célcsoportokkal. Az információk regionális szintű terjesztésében a Tempus Közalapítvány egésze támaszkodik az Európai Információs Pontok hálózatára, illetve folyamatos kapcsolatban van az Európa Tanulmányok Központokkal (ETK) és a megyei pedagógiai intézetekkel. Általános azonban az egyetértés, hogy a nehezebben bekapcsolható célcsoportok elérése és a pályázók földrajzi kiegyensúlyozottsága csak úgy biztosítható, ha a program és a célcsoportok sajátosságait egyaránt jól ismerő közreműködők végzik ezt a munkát.

Ami az informálás és kapcsolattartás költségkímélő, és elvben mindenki számára hozzáférhető eszközét, az Internet illeti, sokféle információt tartalmazó web-oldal teszi lehetővé a tájékozódást a programokról és az iroda munkájáról: <http://www.tpf.hu>. A web-site – sokadik alkalommal történő – megújítására éppen az értékelési időszak végén (2003 nyár elején) került sor, a nagyobb fokú interaktivitás megteremtésének szándékával. Az elektronikus eszközökre épülő kommunikáció ma már a résztvevők jelentős része esetében magától értetődőnek, rutinszerűnek számít (mind az ügyintézésben, mind a projekteken belüli kapcsolattartásban). A tapasztalatok szerint azonban nem minden célcsoport használja ezt az eszközt, különösen a közoktatási intézmények esetében néha (egy-egy pályázati kampányban pl.) hatékonyabbnak bizonyul a hagyományos, papíralapú információ-hordozók használata. A Nemzeti Iroda és a projektek vezetőinek egy része fontosnak tartaná a jelenleg még mindig döntően papíralapú ügyintézés helyett az elektronikus eszközök (Internet, elektronikus adatbázisok) nagyobb mértékű használatát, amely hosszabb távon – amellet, hogy idő és költségkímélő – hozzájárulhat az ügyintézés hatékonyságának növekedéséhez is.

A működtetés következő fázisa a már beérkezett pályázatok értékelése, és a szelekció. Magyar kontextusban igen jónak nevezhető a Socrates program pályázati elbírálási rendszerének szabályozottsága – a szempontok kidolgozottsága, a szakértők felkészítése, és pl. az egyéni bírálat és az azonos akcióhoz tartozó pályázatokat értékelő szakértők közös megbeszéléseinek kombinálása. A bírálatot végző szakértőkkel folytatott beszélgetések során megfogalmazódott, hogy sokszor – különösen a közoktatásban működő iskolák esetében – évente változó a kiemelkedően innovatív ötletet bemutató pályázatok aránya, a nagy létszámú középmezőnyben pedig nehéz egymáshoz képest rangsorolni a hasonló pályázatokat. Az is megfogalmazódott, hogy nehézséget jelent a pályázatok bírálata során a leírtak és a tényszerű helyzet megfelelésének megbízható átlátása – különösen amiatt, hogy a pályázatokban egyre inkább uniformizálódik egy sa-

játos nyelvezet, amelyben a konkrét intézményi célok is az EU stratégiai anyagainak zsargonjába öltöztetve jelennek meg. A bírálók közül volt aki megfogalmazta, hogy a nagyobb összegű támogatásra pályázók körében javasolnák az eddigi tevékenységre vonatkozó részletes referenciák bekérését. Az iroda szelekciós eljárását az érintettek és a szakemberek is alapvetően korrektnek, bár igen szigorúnak ítélik.

Az utóbbi években nemzetközi szinten is számos elemzés készült az európai együttműködési programok keretében megvalósuló tevékenységekről, ezek hatékonyságáról, és a még eredményesebb működés feltételeiről. Ezek az elemzések meglehetősen egyöntetűséggel, bár változó megfogalmazásban azt jelezték, hogy általában véve meglehetősen gyenge a megvalósított tevékenységek – beleértve a mobilitás – során szerzett tapasztalatok szélesebb körben történő hozzáférhetővé tétele. Ez tehát nem magyar sajátosság, szinte valamennyi európai programmal kapcsolatosan megfogalmazott kritika az ún. disszeminációs tevékenység gyengesége. Tekintettel azonban a hazai források korlátozottságára, a csatlakozással járó követelményekre és a felkészüléshez szükséges tudnivalók nagyságrendjére, joggal vethető fel, hogy egy jelentős erőforrások felhasználásával működtetett program eredményeit minden lehetséges módon törekedni kellene a lehető legszélesebb körben hasznosítani.

Az a tény, hogy az újabb programok, pl. a Világ-Nyelv program a Tempus Közalapítványhoz került „telepítésre” jelzi az ott kialakult pályázatmenedzselési tapasztalatok, és profizmus hasznosításának igényét és lehetőségét. Az európai programok során felhalmozott eredmények és tapasztalatok (beleértve a sikertelen, vagy nem a kitűzött céloknak megfelelően alakult projektek működését), ezek megfogalmazásában tevékeny, sőt kezdeményező – szerepet kell vállalnia. A széles körű szakmai hasznosítás azonban nem lehet csak a program szűkebb értelemben vett menedzsmentjének feladata. A feladat nagyságrendje és a megvalósításhoz szükséges szakmai kompetenciák elengedhetetlenné teszik a program keretein túlmutató kapcsolódások feltárását, és a közvetlen célkitűzések megfogalmazását.

1.9. Kapcsolódás más programokhoz

A Socrates program bonyolult felépítésű, szerteágazó programrendszer, átlátása a kívülállók (pl. a pályázni szándékozók vagy a más programokat működtetők) számára meglehetősen nehéz. Még a program szakmai felügyeletét ellátó oktatási tárcán belül is csak a programmal hosszabb ideje munkakapcsolatban álló munkatársak ismerik kellő mélységben az

egyes akciókat, al-akciókat és azok célrendszerét, prioritásait, kapcsolódásait és szabályait.

Ugyanakkor az erőforrások ésszerű kihasználása, a megszerzett szakmai tudás és a projekt-szervezési tapasztalatok hasznosítása, a hazai prioritások érvényesülése szempontjából fontos kérdés az egyes európai programok illetve a Socrates programon belül az egyes alprogramok összekapcsolódásában rejlő lehetőségek feltárása és kihasználása.

Ezt megnehezíti az érintett alszektorok illetve a képzési intézményrendszer működésének ma jellemző módja. Nem csak a Socrates program belső szerkezete tagolt. A magyar oktatási intézményrendszer is erőteljesen tagolódik, az egyes alszektorok és az intézménytípusok közötti kapcsolatok gyengének nevezhetők (a közoktatás pl. gyenge kapcsolódásokkal rendelkezik a felsőoktatáshoz, illetve az intézmények közötti kapcsolat még az egy projektben lévő intézmények között sem minden esetben valósul meg). Jelenleg a program ill. az egyes projektek csak kevés esetben képesek túllépni ezeken az alszektorokat elválasztó határokon.

Kedvező körülménynek nevezhető viszont a hazai programok egységes menedzsment alatt történő működtetése. A programok közötti kapcsolódások megteremtését megkönnyíti az a körülmény, hogy a Magyarországon működő európai programok igen jelentős része a Tempus Közalapítvány mint ernyőszervezet irányítása alatt működik. A Közalapítvány a Socrates, a Leonardo, valamint a közép-európai CEEPUS program nemzeti koordinációja mellett kezeli az oktatási tárca 2003-tól induló Világ-Nyelv programjának pályázatait, és még számos egyéb európai vonatkozású, Magyarország csatlakozási felkészülését szolgáló pályázati programot. Ezek a feltételek segítik, hogy – elsősorban az információs tevékenység területén – együttműködések alakuljanak ki (pl. közös Socrates/Leonardo regionális szintű információs kampány a közös célcsoportok elérésére). Ez az együttműködés előnyös a célcsoportoknak, és az erőforrások felhasználása szempontjából is célszerű. Ennél fontosabb azonban a működési elvek és menedzsment-technikák egységessége. Emellett a két Nemzeti Iroda egyeztet a mindkét programban résztvevő intézményeket illetően.

A célok értelmezésében és megfogalmazásában, a követelmények és prioritások érvényesítésében, a pályázati és projektkultúra alakításában jelentős szerepe van az egységes programirányításnak, és a program megjelenítés módjának – ebben a hazai összkép igen jónak nevezhető. Az intézmények egy része számára lehetőség van mind a Socrates mind a Leonardo programban való részvételre. Tapasztalatok szerint az egyik programban megismert szabályok és pályázási tapasztalatok igen jól használhatók a másik programban is. Számos példával találkoztunk, amikor az egyik akcióban való részvétel egy másik akcióban való bekapcsolódást eredményez. (Az Arion felmérésben résztvevők kb. 10%-a jelezte, hogy a szeminárium során kialakult ismeretség további együttműködéshez vezetett.) Bár pontos és részletes számszerű adatok nem állnak rendelkezésre,

számos esetben kaptunk információt arról, hogy a mobilitás során megismert intézményekkel később projekt együttműködés szerveződött, illetve a már kialakult együttműködésekben megismert partnerek révén mobilitásra nyílt alkalom. Természetesen az ilyen összekapcsolódások elsősorban a programot "intenzíven használók" (többszörös pályázók ill. nyertesek) körében jöhetnek létre.

Ugyancsak fontos, kiemelésre érdemes kapcsolódási pont, hogy az oktatási kormányzat "Világ-nyelv" néven a közelmúltban elindított nemzeti programjának jelentős léptékű pályázati rendszerét a Tempus Közalapítványhoz telepítette, önálló egységet alakítva ki a pályázatok lebonyolítására. Ez a Közalapítványnál kezelt európai programokkal kapcsolatosan felhalmozott jelentős szakmai ismeret és profizmus elismerése, egyben e speciális kompetencia nemzeti szintű hasznosításának módja.

Külön témakörnek nevezhető a centralizált projektek átláthatóságának, az ott megszülető új tudáshoz való hozzáférés és hasznosítás kérdése. Sajátos helyzetet teremt, az a program szabályozásának jelenlegi módjából fakadó tény, hogy bár a centralizált pályázatok jelentős mértékű támogatásban részesülnek és sokszor nemzeti szempontból is igen fontos fejlesztéseket valósítanak meg, ennek ellenére ezek tevékenységéről és eredményeiről sok esetben a Nemzeti Iroda sem rendelkezik elegendő információval. Abból adódóan, hogy a nemzeti irodák szerepköre a projektek szelekciójában minimális, és az azt követő időszakban lényegében informális – a projektek eredményeinek megismerése és nemzeti hasznosítása is esetlegesnek nevezhető.

A felhasznált pénzeszközök nemzeti szinten az oktatás más forrásaihoz viszonyítva jelentős kiegészítő forrást képviselnek. A program működtetéséhez felhasznált 3,5-4 millió euró (amely korábban kiegészült a Phare keretből származó támogatással, az OM további támogatást nyújt részben az iroda működéséhez, részben kiemelt jelentőségű tevékenységekhez) – nagyságrendjét tekintve eléri a milliárdos értéket. A pénzügyi ellenőrzés mind az egyes projektek mind a program szintjén szigorúan szabályozott, és folyamatos külső és belső ellenőrzés tárgya.

A program menedzselés egyes területei nem kezelhetők teljes mértékben hazai ügyként, mert elsősorban az Európai Bizottság hatáskörét és gyakorlatát érintik. Ilyen az ügyintézés, mindenekelőtt a szerződések megkötésének elhúzódása, az ebből adódó további késések sok többletterhet jelentenek a kedvezményezettek számára. A mobilitási ösztöndíjak mértéke, és késedelmes érkezése is elengedhetetlenné teszi azt, hogy a támogatásban részesülők a megvalósításig maguk teremtsék elő a szükséges anyagi eszközöket. Ez is az oka, hogy rendkívül széles körben megfogalmazott vélemény, hogy az anyagi háttér kiemelkedően fontossá válik a program kínálta előnyökhöz jutásban ("azok jutnak hozzá támogatáshoz, akik megengedhetik maguknak").

A támogatások átutalásának késésével lényegében valamennyi akcióban találkoztunk, legerőteljesebben a centralizált projektek esetében, és azt tapasztaltuk, hogy rendkívül nagy problémát okoz az érintetteknek. A kormányzat szintjén – döntően az érvényben lévő pénzügyi szabályzók miatt - mindeddig nem vált lehetővé megfelelő mértékű, áthidaló pénztartalékok (puffer alap) létrehozását, így minden késésből adódó teher a kedvezményezettek számára jelent többletterhet. A közoktatási intézmények (illetve fenntartóik) egy része nem rendelkezik elegendő forrással, vagy nem tudja a meglévő forrásait rugalmasan átcsoportosítani, mert belső pénzügyi szabályozóik nem adnak elég mozgásteret ehhez.

Az Erasmus ösztöndíjaknak az intézményekhez történő késedelmes eljutása elsősorban a sok hallgatót küldő egyetemeken olyan feszültségeket generál, amelyek igen jelentős, sok tartalmi kérdést is háttérbe szorító teherként jelennek meg az intézményi menedzsment szintjén. Ez igen nagy mértékben rontja az akció egészének megítélését és speciális nehézséget okoz a hallgatók egy jelentős részének.

Az Erasmus ösztöndíjasok

A hazai Erasmus ösztöndíjasok teljes körére kiterjedő adatfelvétel 2003 márciusának közepén indult. A kérdezés keretében postai úton 8000 kérdőív került kiküldésre, emellett lehetőséget teremtettünk arra is, hogy a megkeresettek on-line módon, illetve elektronikus formában kitöltve e-mailben küldjék vissza azt. A 2003 június 1-ig visszaérkezett anyagok kerültek feldolgozásra, összesen: 1897 db kérdőív.

Az 1. sz. táblázat a Socrates Nemzeti Iroda által – a nyilvántartások alapján – készített statisztika összesítését tartalmazza. A kérdőíves vizsgálat mintáját ezekhez az adatokhoz viszonyítjuk. A szövegben szereplő táblázatok a kódolt kérdőívek feldolgozása alapján készültek, a más forrásból származó adatok, táblázatok esetében a forrást feltüntetjük.

1. sz. tábla

Összesített adatok az eddigi kiutazókról

	1998/99	1999/00	2000/01	2001/02	2002/03
Nők aránya a kiutazók között %	59,5	63	65	65	előzetes: 63%
A külföldi tanulmányok átlagos időtartama	4,6	4,78	4,85	4,76	előzetes 4,49
Budapestiek aránya %	37,3%	36,9%	35,3%	33,5%	előzetes: 24,6%
A PhD-sek aránya %	0%	4,05%	5,19%	3,05%	előzetes: 3,09%
Nyelvi előkészítőn résztvevők száma	-	26	-	51	64
Szociális kieg. támogatásban érintettek	-	-	-	914	előzetes: 988

Összeállítás a Nemzeti Irodától kapott adatok alapján

A minta jellemzői

A Socrates Nemzeti Irodától kapott statisztikai összesítések szerint (Melléklet 3. sz. tábla) a kiutazók között a nők részaránya 59-65 % között mozgott. A válaszadók körében a nők aránya ennek az átlagnak a felső szintjét alig valamivel haladja meg, 65,3%.

2. sz. tábla

A válaszadók nemek szerinti megoszlása

Neme	N	%
Nő	1239	65,3
Férfi	654	34,5
Nincs adat	4	0,2
Összesen	1897	100

A válaszadók intézmények szerinti megoszlása alapján látható, hogy lényegében valamennyi érintett intézményből érkeztek válaszok, és a nagy létszámban hallgatókat küldő intézményekből arányosan több választ kaptunk. A válaszadók közül 14 fő nem jelölte meg a küldő intézményt, esetükben csak a szakterületről, illetve a többi jellemzőről van információnk.

A teljes sokaságra vonatkozó statisztikai adatok azt jelzik, hogy a kiutazó hallgatók között a legnagyobb létszámú csoportot az üzleti és menedzsment tudományok területén tanulók, illetve a nyelvi és filológiai tanulmányokat folytatók alkotják. A szakterület szerinti megoszlást tekintve a minta három ponton tér el némileg a teljes sokaság összetételének belső arányaitól. A művészeti és tervezéshez sorolható szakon tanulók fele olyan arányban szerepelnek a mintában, az üzlet és menedzsment területen tanulók a statisztikai megoszlásnál kevesebben, a társadalomtudományokhoz sorolt szakokon viszont több a válaszadó, mint a teljes sokaságban. (Az eltérések egy kisebb része a kódolás módjából adódott, mivel több, eltérő szakterület megjelölése esetén is egy csoportba soroltuk a válaszadókat). A kisebb eltérések ellenére a minta jól követi a hallgatók szakterület szerinti összetételét.

3. sz. tábla

A válaszadók intézmény szerinti megoszlása

Intézmény neve	N	%
Általános Vállalkozási Főiskola	6	0,3
Apor Vilmos Katolikus Főiskola	11	0,6
Berzsenyi Dániel Főiskola	19	1,0
Budapesti Gazdasági Főiskola	129	6,8
Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem	143	7,5
	1	0,1
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	127	6,7
Budapesti Műszaki Főiskola	55	2,9
Debreceni Egyetem	162	8,5
Eötvös József Főiskola	18	0,9
Eötvös Lóránd Tudományegyetem	208	11,0
Eszterházy Károly Főiskola	8	0,4
Gábor Dénes Főiskola	6	0,3
Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály	9	0,5
Pedagógiai Főiskolai Kar	9	0,5
Károli Gáspár Református Egyetem	17	0,9
Kecskeméti Főiskola	11	0,6
Kodolányi János Főiskola	21	1,1
Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola	8	0,4
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem	3	0,2
Magyar Iparművészeti Egyetem	34	1,8
Magyar Képzőművészeti Egyetem	17	0,9
Miskolci Egyetem	51	2,7
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája	13	0,7
Nemzetközi Üzleti Főiskola	1	0,1
Nyíregyházi Főiskola	8	0,4
Nyugat-Magyarországi Egyetem	7	0,4
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	45	2,4
Pécsi Tudományegyetem	271	14,3
Semmelweis Egyetem	47	2,5
Széchenyi István Főiskola	51	2,7
Szegedi Tudományegyetem	145	7,6
Szent István Egyetem	131	6,9
Szolnoki Főiskola	3	0,2
Tessedik Sámuel Főiskola	16	0,8
Veszprémi Egyetem	54	2,8
Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző	16	0,8
Wesley János Lelkészképző Főiskola	1	0,1
Nincs adat	14	0,7
Összesen	1897	100,0

4. sz. tábla

A válaszadók szakterület szerinti megoszlása

Szakterület	N	%	Statistikai megoszlás 1998-2003 %
Mezőgazdasági tudományok	109	5,7	5,91
Építészet, város és területtervezés	73	3,8	3,63
Művészet és tervezés	64	3,4	6,11
Üzlet- és menedzsment-tudományok	241	12,7	20,36
Oktatás, tanárképzés	163	8,6	6,45
Műszaki tudományok, technológiák	169	8,9	8,76
Földrajz, földtan	60	3,2	3,01
Bölcsészettudományok	118	6,2	4,49
Nyelvek és filológiai tudományok	214	11,3	13,73
Jog	106	5,6	5,2
Matematika, informatika	51	2,7	3,85
Orvostudományok	98	5,2	5,91
Természettudományok	56	3,0	3,02
Társadalomtudományok	286	15,1	7,99
Kommunikáció, informatikai tudományok	41	2,2	0,71
Egyéb tanulmányterületek	25	1,3	0,8
Nincs adat	23	1,2	
Összesen	1897	100,0	100,0

Az adatfelvétel idején a válaszadók legnagyobb csoportját a már végzett hallgatók alkották, több mint 40%-uk dolgozott, kb. egytizedük pedig PhD hallgatóként folytatta szakmai tanulmányait.

5. sz. tábla

A válaszadók státusza az adatfelvételkor

Státusz	N	%
I. éves hallgató	7	0,4
II. éves hallgató	14	0,7
III. éves hallgató	96	5,1
IV. éves hallgató	259	13,7
V. éves hallgató	351	18,5
VI. éves hallgató	62	3,3
PhD hallgató	193	10,2
Dolgozik	766	40,4
Egyéb	138	7,3
Nincs adat	11	0,6
Összesen	1897	100,0

A kérdezettek összetételének alakulásában szerepet játszott, hogy a kiutazások jelentős részére 1-2 évvel az adatfelvételt megelőzően került sor, a hallgatók több mint fele ebben az időszakban szerezte külföldi tapasztalatait. A 2000 előtt kiutazók alkották a válaszadók kb. ötödét, és hasonló arányú volt a legutóbbi tanévben kiutazók aránya. (6. sz. tábla) Ez azt is jelenti, hogy a hallgatók által adott információk – bár általános érvényű tapasztalatokra is vonatkoznak – döntően erre az időszakra nézve érvényesek.

6. sz. tábla

A kiutazás tanéve

Tanév	N	%
1998/99	150	7,9
1999/2000	290	15,3
2000/2001	545	28,7
2001/2002	516	27,2
2002/2003	375	19,8
Nincs adat	21	1,1
Összes	1897	100,0

A hallgatóknak a kiutazáskori státuszát bemutató táblázatból látható, hogy a legnagyobb létszámú csoportot a IV. éves korukban kiutazottak alkotják (35,3%), a III., és V. évfolyamról kiutazók hasonló nagyságrendet képviseltek (24-27%). A PhD-sek aránya az ösztöndíjasok körében 5 % alatti volt.

7. sz. tábla

Hányadik évfolyamra járt a kiutazáskor

Évfolyam	N	%
II.	90	4,7
III.	452	23,8
IV.	669	35,3
V.	508	26,8
VI.	84	4,4
PhD	84	4,4
Nincs adat	10	0,5
Összes	1897	100,0

A kiutazási statisztikák szerint a budapesti hallgatók aránya a kiutazók között 4 év átlaga alapján 35,4%, ami az előrejelzések szerint csökkenő tendenciát mutatott. A válaszadók körében a budapestiek alig valamivel

több, mint 34%-os arányban szerepelnek, ami igen jól közelíti a teljes sokaságra jellemző arányt.

8. sz. tábla

A válaszadók lakhely szerinti megoszlása

Lakóhely	N	%
Budapest	646	34,1
Megyeszékhely	544	28,7
Város	475	25,0
Község	220	11,6
Nincs adat	12	,6
Összes	1897	100,0

A kérdőíves adatfelvétel alapján azt is megtudhatjuk, hogy a kiutazók között abszolút többségben vannak a nagyvárosban élők (közel 63%), és 11,6% a kistelepülésről érkezett hallgatók aránya.

Vizsgálati mintánkról tehát elmondható, hogy az alapvető mutatók (nem, évfolyam, küldő intézmény mérete, célország, lakóhely) tekintetében igen pontosan követik az eredeti sokaság (az összes Erasmus ösztöndíjas) összetételét, a szakok szerint pedig jól közelítő értéket mutatnak, azaz a minta alkalmas arra, hogy reprezentálja az ösztöndíjjal tanulmányokat folytatók körét.

2.1. Szelekció

Az adatfelvétel során a hallgatók családi- társadalmi státuszának csak egyetlen elemét vizsgáltuk, a szülők iskolai végzettségét. Ezt az indokolta, hogy az adatfelvétel jellege és technikája miatt nem számíthattunk arra, hogy további (a család anyagi helyzetét, társadalmi pozícióját érintő részletes) kérdésekre kellő számban választ kapunk, másfelől ezt az adatot össze tudjuk vetni hasonló jellegű nemzetközi adatfelvétel eredményével.

Az Európai Bizottság megbízásából ugyanis, az Erasmus program értékelése céljából, 1998 második felében került sor 300 intézmény összesen 10.000 hallgatójának kérdőíves megkeresésére. A vizsgálat az 1997/98-as tanévben támogatást kapott hallgatókról gyűjtött adatokat.¹⁰ Az európai szintű adatösszesítés szerint a hallgatók 59%-ának esetében egyik vagy mindkét szülő felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Az Európai Bizottság vizsgálatának összegzése úgy fogalmazott, hogy az Erasmus ösztöndíjat

¹⁰ Survey into the socio-economic background of Erasmus students, European Commission, 2000.

igen nagy hányadban a magasan képzett szülők gyerekei veszik igénybe. Így az a tendencia, hogy a kedvezőbb társadalmi helyzetű csoportokból származók nagyobb mértékben jutnak be a felsőoktatásba, az Erasmus hallgatók összetételében is tükröződik.

Az európai vizsgálatban mért értéknél (59%) jóval magasabb, 69,9% (1314 fő) azoknak a magyar hallgatóknak az aránya, ahol legalább az egyik szülő rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A magyar válaszadók 45,6%-a esetében (865 fő) mindkét szülő diplomás. 22,1% esetében (416 fő) pedig mindkét szülő egyetemi szintű diplomát szerzett. Ebben a dimenzióban mérve tehát – az óvatos megfogalmazás mellett is állítható, hogy az ösztöndíjasok között igen jelentős arányban találjuk a magasabb társadalmi státuszú családokból származó hallgatókat.

A magyar hallgatók körében az anyák 55,3%-a, az apáknak 59,3%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Míg az anyák körében a főiskolai ill. egyetemi diplomások aránya majdnem teljesen hasonló, addig az apák között majdnem kétszer annyian rendelkeznek – a többnyire magasabb státuszúnak számító – egyetemi végzettséggel.

9. sz. tábla

A válaszadók szüleinek iskolai végzettsége

Iskolázottság szintje	Anyák		Apák	
	N	%	N	%
8 o. alatt	4	0,2	6	0,3
8 osztály	59	3,1	21	1,1
Szakmunkás	120	6,3	261	13,8
Érettségi	652	34,4	454	23,9
Főiskola	526	27,7	382	20,1
Egyetem	528	27,8	743	39,2
Nincs adat	8	0,4	30	1,6
Összesen	1897	100,0	1897	100,0

A szülők iskolázottságát más módon is összesítettük. Átszámítottuk az elvégzett osztályok számára (a 8 osztálynál kevesebbet végzettek esetében 6 osztályt véve alapul), majd a két szülő által elvégzett osztályok számát összeadtuk. Az így kapott mutató szerint – amely a két szülő iskolázottsági szintjének együttes mérésére és összevetésére alkalmas – csak kis különbségek mutatkoztak a szak, intézmény és célország szerint, viszont jó látható tendenciát jelez a lakhely szerinti megoszlás. A két szülő iskolázottsági státusza a legmagasabb szintű a budapesti hallgatók körében, fokozatosan csökken a lakhely településtípusa szerint, és a legalacsonyabb a községekből érkező hallgatók körében.

10. sz. tábla

Szülők iskolázottsága és a hallgatók lakhelye

Lakhely	A 2 szülő által végzett osztályok átlagos száma	N	Szórás
Budapest	30,5717	635	3,9295
Megyeszékhely	29,1346	535	4,5176
Város	27,5567	467	4,8738
Község	26,3860	215	4,5667
Összesen	28,9104	1852	4,6617

Mindez alátámasztja azt az állítást, hogy a felsőoktatásban tanulók körében erőteljesen érvényesül a társadalmi indulóhelyzet hatása, bár sajnálatos módon nem áll rendelkezésre elegendő adat a részletes és idősoros elemzéshez, vagy nemzetközi összehasonlításhoz. A jelek szerint ennek a társadalmi szelekciónak a hatása tükröződik a felsőoktatásban hozzáférhető további előnyök megszerzésében is. Ezért van kiemelkedő jelentősége annak, hogy a különféle szakmai tartalmú támogatások hozzáféréseiben olyan elosztási mechanizmusok működjenek, amelyek nem növelik, inkább ellensúlyozzák ezeket a szelekciós tendenciákat.

Mintánk a kiutazás célországát tekintve is igen jónak mondható, valamennyi ország esetében megközelíti a több évre vonatkozó statisztikai adatok alapján számított átlagos értéket. Az adatok azt mutatják, hogy a legnépszerűbb célország – hasonlóan a Socrates program több más akciójában tapasztaltakhoz – Németország. A hallgatók jóval több mint negyede (közel 27%-a) szerez szakmai tapasztalatokat Németországban. A második legnépszerűbb célországba, Franciaországba már csak fele ennyien utaznak. Ezt követi az országok népszerűségi rangsorában Olaszország, Finnország és az Egyesült Királyság. Hollandiába már a kiutazók kevesebb mint 8 %-a indul tanulni, és a többi országba utazók aránya fokozatosan csökken. A legkevesebb hallgató Írországban tanult.

Az osztrák és ír kiutazási arányok összevetve a német és angol, illetve főleg angol nyelvű képzést kínáló országok népszerűségével nem támasztják alá azt a feltevést, hogy döntően a nyelv, illetve a nyelvtudás játszik szerepet a választásban. (Néhány, főleg kisebb, kevesebb nemzetközi kapcsolattal rendelkező felsőoktatási intézmény esetében a hallgatóknak nem is igen van választási lehetőségük sem az ország, sem az intézmény tekintetében).

11. sz. tábla

A kiutazás célországa

Célország	N	%	Teljes statisztika 1998-2003
Németország	541	28,5	26,96
Franciaország	231	12,2	13,56
Olaszország	186	9,8	10,13
Finnország	189	10,0	9,50
Egyesült Királyság	138	7,3	8,68
Hollandia	131	6,9	7,53
Belgium	95	5,0	5,44
Spanyolország	81	4,3	5,13
Ausztria	111	5,9	5,06
Svédország	56	3,0	3,01
Dánia	42	2,2	2,43
Görögország	50	2,6	1,98
Portugália	27	1,4	1,87
Írország	13	0,7	0,43
Nincs adat	6	0,3	
Összesen	1897	100,0	100,0

Mindemellett a hallgatók által adott válaszok alapján az adott ország illetve a képzőintézmény kiválasztásának szempontjai közül jelentős szerepet kap a meglévő nyelvismeret. (12. sz. táblázat)

12. sz. tábla

Az ország/intézmény választásában szerepet játszó tényezők

A választás egyes tényezői	N	Válaszok %-ában	Válaszadók %-ában
Nyelvismerete	456	22,7	24,2
A kínálatból ez felelt meg leginkább szakjának/témájának	395	19,7	21,0
Az adott ország/város vonzereje	332	16,5	17,6
Tanári javaslat	201	10,0	10,7
Korábbi ismeretei az országról/városról	140	7,0	7,4
Kizárásos alapon döntött	119	5,9	6,3
Nem volt választási lehetősége	106	5,3	5,6
Korábbi szakmai kapcsolatai a fogadóintézménnyel	84	4,2	4,5
A fogadóintézmény hírneve	77	3,8	4,1
Megélhetési lehetőségek az adott országban	14	0,7	0,7
Egyéb tényező	83	4,1	4,4
Összes	2007	100,0	106,6

Megjegyzés: 1883 érvényes válasz alapján. Mivel néhányan a kérdőív instrukciója ellenére is két tényezőt említettek, ezért a válaszadók összesített % aránya meghaladja a 100-at.

A kiutazóknak majdnem negyede jelölte meg a nyelvtudást, mint legfontosabb tényezőt az ország, illetve intézmény kiválasztásában. Hasonlóan jelentős a szakterület vagy a választott téma megfelelése, több mint ötöde a hallgatóknak ezt jelölte meg legfőbb szempontként. Valamivel kisebb arányt (a válaszadó 17,6%-a) képvisel a hely (ország vagy város) vonzereje. Figyelemre méltó, hogy az érintettek kb. egytizede azt jelezte, kizárásos alapon választott, illetve egyáltalán nem volt választása (pl. az adott intézmény, szak, tanszék csak azzal az adott külföldi partnerintézménnyel kötött megállapodást).

Arra kértük a volt ösztöndíjasokat, hogy egy képzeletbeli tízes skálán értékeljék külföldi tanulmányaikat öt különböző dimenzióban. Az alábbi táblázat a kapott értékelő pontszámok átlagát mutatja.

13. sz. tábla

**A külföldi tanulmányok hasznosulása –
a kiutazók értékelése szerint egy 10 fokú skálán (átlagértékek)**

A hasznosulás területei	Átlag
Az adott ország megismerése (intézmények, kultúra, munkakörülmények)	8,61
Idegen nyelv tanulása	8,41
Szakmai ismereteinek gyarapodása	6,91
Elhelyezkedési lehetőségeinek javulása (ha még hallgató, hogyan ítéli meg most)	6,28
Szakmai kapcsolatok kialakítása	5,04

A legmagasabb átlagpontszámot az ország megismerésének lehetősége kapta, a hallgatók által írt szöveges, részletesebb beszámolóknak is döntő jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy egy másik ország kultúráját, működését ott élve, személyes tapasztalatok alapján ismerhették meg. Hasonlóan magas értéket mutat az idegennyelv-tudás fejlesztésének lehetősége. Ehhez képest jóval alacsonyabbra értékelték a szakmai ismeretszerzés megvalósulását, ami mögött a beszámolók szerint igen sokféle ok húzódik. Sokszor szerepet játszik benne a kint töltött idő viszonylagos rövidsége is, az adott intézmény képzési színvonala, és igen sok esetleges tényező is (pl. a kiutazás időpontja miatt nem sikerült a tervezett kurzusra beiratkozni).

Az ösztöndíjas tanulmányoknak az elhelyezkedési lehetőségekre gyakorolt hatását illetően (lásd később részletesebben) fontosnak tartottuk szétválasztani a feltételezést (reményeket) és a tapasztalatokat. Ezért külön vizsgáltuk a kapott válaszokat a válaszadók státusza szerint. Azok, akik a válaszadáskor még hallgatók voltak, valamivel magasabbra értékelik az ösztöndíjnak az elhelyezkedésben játszott szerepét (átlagosan 6,38 pont), mint azok, akik már dolgoztak a vizsgálat idején (6,23 pont). Érdekes, hogy a különbség alapvetően a nők válaszainak eltéréseiből adódik. Míg a férfiak által adott pontszámok átlaga mindkét csoportban 6,58, addig a hallgató-

ként válaszadó nők által adott pontszámok átlaga 6,27, a már dolgozók által adott pontok átlaga 6,06.

Az ösztöndíjnak a későbbi munkába állással való kapcsolatát egy másik kérdés is érintette, itt csak jelezzük, hogy a válaszadók több mint 56%-a nyilatkozott úgy, hogy vállalna külföldön munkát (egy részük maga is aktívan keres). Közülük pedig mintegy 40% abban az országban, ahol ösztöndíjasként szerzett már tapasztalatokat.

A legalacsonyabb pontszámot (az adható pontok felét) a szakmai kapcsolatok kialakítása kapta, azaz a külföldi utak az érintettek megítélése szerint e tekintetben hozták a legkevesebb „hasznot”. Ez talán azzal is összefügg, hogy a válaszadók döntően csak tanulmányaikat végzik a felsőoktatásban, s hosszabb távon nem az egyetemi szektorban kialakítható kapcsolatok lesznek számukra jelentősek. Ezt alátámasztja, hogy a PhD hallgatók körében a szakmai kapcsolatépítés értékelésének átlagpontszáma a mezőny egészénél egy egész ponttal magasabb értéket mutat (6,04). Néhányan beszámolóikban a kapcsolatok kialakításának nehézségére is utaltak.

Adataink szerint a külföldön töltött idő átlagosan 5,02 hónap. Ez valamivel magasabb, mint a statisztikai összesítések által jelzett átlag (4,6-4,85 között mozog, az előrejelzés szerint némileg csökken).

A kint töltött idő hosszát – feltételezve, hogy a hosszabb idő alatt több lehetőséget lehet teremteni és kihasználni tanulásra és tapasztalatszerzésre (is), tekinthetjük az ösztöndíj értékét növelő tényezőnek. Ezt tekintetbe véve lényegesnek tűnik, hogy milyen tényezők mentén alakul a kinttartózkodás időtartama. A férfihallgatók, akik számukat tekintve jóval kevesebben vannak, a statisztikai átlagot tekintve jóval hosszabb időt töltenek külföldön, mint a nőhallgatók.

14. sz. tábla

A külföldön töltött hónapok átlagos száma – nemek szerint

Neme	Átlag	N	Szórás
férfi	5,41	649	2,28
nő	4,82	1236	2,02
Összes átlaga	5,02	1885	2,13

Tekintettel az ösztöndíj összegének alacsony szintjére, a külföldi tartózkodás jelentős anyagi terhet jelent az érintett hallgatónak (az esetek zömében családjuknak).

15. sz. tábla

A külföldön töltött idő hossza – a szülők iskolázottsága szerint

Szülők együttes iskolázottsági szintje	Átlag	N	Szórás
2	4,00	2	1,41
3	3,00	1	
4	5,55	11	2,50
5	3,89	28	1,03
6	4,39	105	1,66
7	4,53	148	1,74
8	4,85	320	2,07
9	4,85	220	1,97
10	4,94	345	2,09
11	5,37	262	2,28
12	5,52	413	2,34
Összesen	5,03	1855	2,13

Feltevésünk szerint (kevés kivétellel) azok tudják megteremteni a hosszabb kinttartózkodás feltételeit, akik megfelelő anyagi támogatást tudhatnak maguk mögött. Feltételezve, hogy a szülő magasabb szintű iskolázottsága statisztikai szinten kedvezőbb anyagi helyzettel társul, adataink alapján úgy tűnik, a kedvezőbb háttérrel rendelkezők tudnak hosszabb kinttartózkodásra vállalkozni. A számításhoz a szülők iskolai végzettségi szintjét növekvő rangsorba állítottuk, majd összeadtuk (a legalacsonyabb végzettséget 1, a legmagasabb szintűt 6 ponttal számítva). A táblázat a szülők iskolázottságának és a hallgatók külföldön töltött idejének hónapokban mért hosszát mutatja. Az adatok szerint tendenciáját tekintve a szülők iskolázottsági szintjének növekedésével együtt jár és a külföldön töltött idő hosszának növekedése.

A kint töltött idő átlagos hosszát összevetettük a hallgatók lakóhely szerinti megoszlásával is. A táblázatból kiolvasható, hogy a budapesti diákok a többi csoporthoz viszonyítva hosszabb időt töltenek külföldön szakmai tapasztalatszerzéssel.

16. sz. tábla

A kint töltött hónapok átlagos száma – lakóhely szerint

Lakóhelye	Átlag	N	Szórás
Budapest	5,32	643	2,21
Megyeszékhely	4,90	542	2,12
Város	4,83	473	1,99
Község	4,89	219	2,13
Összes	5,02	1877	2,13

Adataink szerint tehát a nem, lakóhely és a szülői háttér a külföldi tanulmányok időtartamának alakulásában is mérhető befolyásoló tényezővé válik. Az alábbi táblázatban a kint töltött idő (a hónapok átlagos száma) alapján rendeztük sorba a szakterületeket. Adataink szerint átlagosan a legtöbb időt a joghallgatók (közel 7 hónapot) töltik külföldön, a legkevesebbet a leendő tanárok (kevesebb mint négyet).

17. sz. tábla

A kint töltött hónapok átlagos száma – szakterület szerint

Szakja	Átlag	N	Szórás
Jog	6,98	106	2,52
Építészet, város és területtervezés	6,56	73	2,68
Matematika, informatika	5,63	51	1,91
Műszaki tudományok, technológiák	5,38	169	2,33
Mezőgazdasági tudományok	5,23	109	2,64
Természettudományok	5,21	56	2,72
Üzlet- és menedzsment-tudományok	5,19	239	1,50
Nyelvek és filológiai tudományok	5,00	213	1,99
Kommunikáció, informatikai tudományok	4,97	40	1,46
Társadalomtudományok	4,93	284	1,91
Földrajz, földtan	4,81	59	1,77
Egyéb tanulmányterületek	4,80	25	1,80
Bölcsészettudományok	4,57	118	1,51
Művészet és tervezés	4,03	64	2,04
Orvostudományok	3,93	98	1,90
Oktatás, tanárképzés	3,77	162	1,34
Összes átlaga	5,03	1866	2,13

Az ösztöndíjjal külföldön töltött idő hossza – a mi vizsgálati adataink szerint – látványos csökkenés mutatható ki az időben, ami minden bizonynyal összefügg a támogatás összegének (és értékének) csökkenési tendenciájával.

18. sz. tábla

A kint töltött hónapok átlagos száma – az utazás ideje szerint

Az utazás ideje	Átlag	N	Szórás
1998/1999	5,23	150	2,34
1999/2000	5,09	287	1,98
2000/2001	5,15	543	2,17
2001/2002	4,92	514	2,15
2002/2003	4,81	374	2,03
Összes	5,02	1868	2,13

Végül sorrendbe állítottuk az országokat a kint töltött idő hossza szerint. A két legnépszerűbb célország (Németország és Franciaország) a kint töltött idő hossza tekintetében is az élen áll. A legkisebb arányban választott úti cél (Írország) az ösztöndíj időtartamát tekintve jóval előbbre sorolódott.

19. sz. tábla

A kint töltött hónapok átlagos száma – a célország szerint

Ország	Átlag	N	Szórás
Németország	5,67	538	2,30
Franciaország	5,48	231	2,34
Hollandia	5,13	130	2,71
Írország	5,08	13	2,40
Svédország	4,88	56	1,40
Belgium	4,74	94	1,98
Spanyolország	4,69	81	1,84
Portugália	4,63	27	1,84
Finnország	4,57	189	1,63
Olaszország	4,56	186	1,91
Egyesült Királyság	4,51	136	1,88
Dánia	4,51	41	0,95
Ausztria	4,28	111	1,57
Görögország	4,12	50	1,38
Összes	5,03	1883	2,13

2.2. Nyelvtudás

Valamennyi hallgató jelezte legalább egy élő idegen nyelv gyakorlati szintű ismeretét. Az első idegen nyelv esetében 57% felsőfokúnak, 40% a középfokúval azonos szintűnek értékelte tudását, s kevesebb mint 2% jelezte, hogy csak alapfokú nyelvismerettel rendelkezik. Az első nyelv esetében a hallgatók közel kétharmada azt jelezte, hogy vizsgával is rendelkezik az adott nyelvből (ami nem jelenti, hogy a nyelv használatának és a vizsgának a szintje azonos, tehát lehetséges, hogy középfokú vizsgával rendelkezők saját nyelvtudásukat magasabb szintűre értékelték).

A legtöbben angolul (90,1%) tudnak valamilyen szinten, németül a válaszadók 59,2%-a beszél, franciául 21%-uk, olaszul 14,4%, s egytizedük képes használni a spanyol nyelvet.

20. sz. tábla

A hallgatók nyelvismerete nyelvenként

Nyelv	első helyen említette	második helyen említette	harmadik helyen említette	Összesen	%
angol	1047	590	85	1722	90,77
német	552	480	92	1124	59,2
francia	145	152	102	399	21,0
olasz	90	107	78	275	14,5
spanyol	33	71	87	191	10,0

A kérdezettek 80%-a (1518 hallgató) jelezte két idegennyelv ismeretét, és 610 fő, 32% jelezte további nyelv/ek/ ismeretét. Ez utóbbi sok esetben a célország korábban nem ismét nyelvének alapszintű ismerete, ami szintén az ösztöndíj egyik eredménye.

21. sz. tábla

Résztvett-e nyelvi felkészítőn

	N	%
Nem	1661	87,6
Igen	207	10,9
Nincs adat	29	1,5
Összesen	1897	100,0

A vizsgálatban résztvevő hallgatóknak valamivel kevesebb mint 11%-a vett részt intenzív nyelvi felkészítő kurzuson. (21. sz. táblázat)

2.3. Az Erasmus és más ösztöndíjak

Arra kértük a vizsgálatban résztvevőket, hogy viszonyítsák az Erasmus ösztöndíjat más, általuk tapasztalatból /saját tapasztalatok híján nyilván közvetve, mások tapasztalatai alapján/ megismert, elérhető hazai ösztöndíjakkal. Négy dimenzióban kértük az összehasonlító értékelést, az ösztöndíj megszerzésének esélye, a támogatás mértéke, a szakmai presztízs és az ösztöndíjhoz kapcsolódó adminisztráció mértéke (pályázás bonyolultsága, beszámolási kötelezettségek, szükséges kiegészítő papírok stb.) szerint. A hallgatók közelítőleg harmada azt jelezte, hogy nem tudja az összehasonlítást elvégezni.

A hallgatók zöme, közel fele (ha csak a kérdésre választ adókat tekintjük, 69%-a) nagyobbnak ítéli az Erasmus ösztöndíjhoz való hozzájutás esé-

lyét, mint más pályázható hazai ösztöndíjakét. 4 %-nál kevesebben vélekedtek úgy, hogy az esély a többi ösztöndíjhoz hozzáférésnél is kisebb.

22. sz. tábla

Más tanulmányi ösztöndíjakhoz viszonyítva – az elnyerés esélye

Elnyerés esélye	N	%
Kisebb	74	3,9
Ugyanolyan	312	16,4
Nagyobb	910	48,0
Nem tudja megítélni	579	30,5
Nincs adat	22	1,2
Összesen	1897	100,0

Ami a támogatás nagyságrendjére, azaz az elnyerhető ösztöndíj összegének viszonylagos mértékére vonatkozó kérdést illeti, a hallgatók közel ugyanilyen arányban jelezték, hogy az ösztöndíj elnyerhető összege alacsonyabb, mint más, itthon hozzáférhető ösztöndíjak esetében. Csak egy kisebbség értékelte magasabbnak, s minden hatodik hallgató szerint nincs különbség. Ha leszámítjuk azokat, akik nem vállalkoztak az összehasonlításra, a válaszadók 68,5 % ítélte alacsonyabbnak, és 23,3% ugyanolyan nagyságrendűnek az ösztöndíjat, mint a többi, elnyerhető támogatást.

23. sz. tábla

Más tanulmányi ösztöndíjakhoz viszonyítva – a támogatás összege

Támogatás mértéke	N	%
Alacsonyabb	885	46,7
Ugyanolyan	301	15,9
Magasabb	83	4,4
Nem tudja megítélni	606	31,9
Nincs adat	22	1,2
Összesen	1897	100,0

Az ösztöndíj szakmai presztízsét, azaz a megszerezhető tudás és tapasztalatok értékét, az ösztöndíj elismertségét a hallgatók zömmel ugyanolyanok tartják, mint más ösztöndíjak esetében, csupán egy kis csoport ítélte magasabbnak.

24. sz. tábla

Más tanulmányi ösztöndijakhoz viszonyítva- szakmai értéke

Szakmai értéke	N	%
Kisebb	138	7,3
Ugyanolyan	901	47,5
Nagyobb	160	8,4
Nem tudja megítélni	674	35,5
Nincs adat	24	1,3
Összesen	1897	100,0

Csak a hallgatók 8,2%-a véli úgy, hogy az Erasmus ösztöndíj megszerzése és lebonyolítása több adminisztrációt igényel, mint a hazai más ösztöndíjak, sőt 14,2%-uk szerint azoknál kevesebb utánjárásra van szükség.

25. sz. tábla

Más tanulmányi ösztöndijakhoz viszonyítva – az adminisztráció mértéke

A szükséges adminisztráció mértéke	N	%
Kevesebb	270	14,2
Ugyanannyi	644	33,9
Több	155	8,2
Nem tudja megítélni	804	42,4
Nincs adat	24	1,3
Összesen	1897	100,0

Azt, hogy a fenti vélekedések milyen mértékig épülnek saját tapasztalatokra, közvetve az alábbi táblázatból is leolvashatjuk. Ugyanakkor a fenti kérdés révén, hogy az Erasmuson kívül hány más sikeres és sikertelen pályázatuk volt, azt is meg kívántuk tudni, hogy milyen pályázati aktivitás jellemző a kérdezett hallgatók csoportjára.

26. sz. tábla

Erasmus-on kívül volt-e más sikeres tanulmányi ösztöndíj pályázata

Sikeres pályázatainak száma	N	%
1	320	16,9
2	95	5,0
3	30	1,6
4	8	0,4
5	1	0,1
6	3	0,2
10	2	0,1
Nincs adat	1438	75,8
Összesen	1897	100,0

A hallgatóknak csak kb. negyede adott információt más, sikeres ösztöndíjpályázatáról. Több mint 7% egynél több alkalommal is sikeres volt.

Ennél kisebb arányú a sikertelenül pályázók száma és aránya. Hozzávetőleg minden hatodik hallgató adott be egy vagy több sikertelen pályázatot, magától értetődően a nagyobb számú beadott pályázat jellemzőbb, mint a sok nyertes pályázat.

27. sz. tábla

Az Erasmus-on kívül volt-e más sikertelen tanulmányi ösztöndíj pályázata

Sikertelen pályázatainak száma	N	%
1	247	13,0
2	84	4,4
3	27	1,4
4	5	0,3
5	5	0,3
6	1	0,1
7	1	0,1
8	1	0,1
9	2	0,1
10	2	0,1
Nincs adat	1473	77,6
Összesen	1897	100,0

Az egyik leglényegesebb vizsgálati kérdésnek a külföldi tanulmányok hazai elismerésének módját és mértékét nevezhetjük. Az összkép azt jelzi, hogy a válaszadók valamivel kevesebb, mint fele számára volt teljesen „sima” útja az elismerésnek, beszámításnak. Hasonló nagyságrendű volt azoknak az eseteknek az aránya, amikor a kinti tanulmányokat (ez esetek egy részében azért, mert nem a hazai szakiránynak teljesen megfelelő kurzusokat látogattak) valamilyen feltételhez kötötték a kredit elszámolását (kiegészítő teljesítményhez, vizsgához stb.), a félév elismerését, ezen felül több mint 12% újravizsgázás esetén kapta meg a szükséges kreditet. A hallgatók 6,6%-a számolt be arról, hogy kinti tanulmányait egyáltalán nem fogadták el a küldő intézményben. Ez mindenképpen arra utal, hogy vagy a kinti kurzusok kiválasztása, a feltételekről történő részletes megállapodás, ill. az annak alapját képező konszenzus olyan területe az Erasmus akciónak, ami részletes, intézményi szintű feltárást igényelne.

28. sz. tábla

A külföldön folytatott tanulmányokat hogyan ismerték el itthon?

Az elismerés módja	N	%
A kint töltött időt teljes egészében beszámították	487	25,7
Kinti vizsgát itthon elismerték	393	20,7
Csak bizonyos feltétellel ismerték el	506	26,7
Kinti vizsgát nem ismerték el, újra kellett vizsgáznia	239	12,6
Egyáltalán nem ismerték el kinti tanulmányait	125	6,6
Nem kellett elismertetni (pl. PhD)	85	4,5
Egyéb	30	1,6
Nincs információ	32	1,7
Összesen	1897	100,0

Ugyancsak fontos részét képezte a hallgatói vélemények és visszajelzések összegzésének a kiutazás megszervezéséhez kapott támogatás értékelése.

Az összkép – a támogatást nyújtó szervezetek tevékenységének egy 10 fokú skálán történő értékelése – azt jelzi, hogy a hallgatók úgy ítélik meg, jóval több segítséget és támogatást kaptak a kinti fogadóintézménytől, mint az itthoni küldő intézményüktől.

29. sz. tábla

A programmal kapcsolatos tájékoztatást és támogatást értékelése egy tízes skálán – átlagpontoszám

(A skálán az 1 a teljes elégedetlenséget, a 10 legnagyobb mértékű elégedettséget jelöli.)

	Értékelés átlagpontoszáma
Segítségnyújtás a kinti tanulmányok megvalósításához itthon	5,58
Általános tájékoztatás (a Socrates Nemzeti Iroda web-lapja, szórólapok)	5,88
Tájékoztatás/tájékozódási lehetőség a saját képzőintézményén belül	6,03
Támogatás a kinti tanulmányok során a fogadóintézmény részéről	7,37

A részletes beszámolók szerint az egyik legnehezebben megoldható kérdés a kiutazók számára a szálláskeresés, és néhány esetben a speciális feltétek (vízum, kaució) teljesítése, de számos esetben adódtak gondok az előzetes tájékoztatás hiányosságaiból (pl. hogy az adott kurzus elvégzését vagy annak igazolását nem fogadják majd el). Természetesen nem várható el minden információ beszerzése és továbbadása az intézményi koordinátoroktól, maguk a hallgatók – a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával, szervezéssel, érdekképviselőjük működtetésével sokféle módon tudnának enyhíteni ezeken a gondokon, ezzel kapcsolatos kezde-

ményezésekkel viszont (Az ún. HÖK-vizsgálat során) csak néhány intézményben találkoztunk.

2.4. Költségek – támogatási források

A kinttartózkodás költségeinek fedezését és ebben az ösztöndíj révén kapott támogatás mértékét illetően igen sok észrevétel fogalmazódott meg mind a kérdőívben, mind levélben, illetve az intézményi koordinátorokkal és a volt ösztöndíjasokkal folytatott beszélgetések során. Az általunk kapott adatok alapján a következő összkép rajzolható meg. Négyféle forrás felhasználására vonatkozóan kértünk információt. Arra kértük a hallgatókat, becsüljék meg, hogy az Erasmus ösztöndíjon kívül mennyit költöttek/kaptak kiegészítő szociális támogatásként, egyéb forrásból, mint például cégektől, önkormányzattól, vagy saját képzőintézményüktől. Az átlagok alapján kiszámítottuk az egyes források révén kapott összegek egymáshoz viszonyított arányát.

30. sz. tábla

A külföldi tanulmányok költségeinek fedezése források szerint

Forrás	Részarány a költségek fedezetében
Erasmus ösztöndíj	43,7
Saját forrás (család, megtakarítás, munkavégzés)	29,3
Egyéb forrás (saját intézmény, cég, stb.)	13,2
Kiegészítő szociális támogatás	12,3

A fenti értékek alapján látható, hogy a külföldi tanulmányok költségeinek az Erasmus ösztöndíj kevesebb mint a felét fedezi, a beszámolók szerint legjellemzőbb módon a szállásköltséget (sokszor azonban annak is csak egy részét). Az összes kiadásnak közelítőleg 30%-át fedezték a résztvevők a saját megtakarításaikból, vagy a szülői támogatásból abban az esetben, ha e kettőn kívül más forráshoz is hozzájutottak. Azok esetében azonban, akik nem kaptak kiegészítő támogatást, a saját forrás mértéke arányosan megnőtt, kiadásaik nagyobb részét fedezték családi támogatásból, saját korábbi megtakarításaikból vagy kölcsönből, sok esetben a külföldön, az ösztöndíjas tanulmányok mellett vállalt munkából.

695 fő jelezte, hogy valamilyen, a kiegészítő szociális támogatáson kívüli további forrás révén jutott támogatáshoz. A táblázat ezeknek a forrásoknak a jellegét és arányát jelzi. A legtöbben a saját képzőintézményük ill.

a HÖK révén jutottak támogatáshoz (többnyire kis összegű egyszeri utazási kiegészítéshez). 61 fő területi önkormányzat révén kapott kiegészítést, és 161 fő valamilyen céggel létrejött kapcsolat révén jutott kiegészítő támogatáshoz.

31. sz. tábla

Az egyéb támogatás forrásai

Forrás, támogató	N	Válaszok %-a	Válaszadók %-a
A küldő egyetem/főiskola	233	28,7	33,5
Hallgatói Önkormányzat	231	28,5	33,2
Önkormányzat	61	7,5	8,8
Cég	162	20,0	23,3
Egyéb	124	15,3	17,8
Összesen	811	100,0	116,7

Adataink arra utalnak, hogy a hallgatók többféle kiegészítő forrásból is kapnak támogatást, ezek azonban viszonylag kis összegek, s megszerzésük módjáról, feltételeiről kevés információnk van. Az Erasmus ösztöndíjak mértékének növekedése, különösen akkor, ha az intézmények továbbra is a minél több hallgató kiutaztatására törekednek – rövid távon nem lehet számítani. Ezért kívánatos volna a továbbiakban növelni a kiegészítő források körét, mindenekelőtt a leendő munkaadók, cégek bevonásával.

2.5. A tapasztalatok megosztása és hasznosítása

Maguk a hallgatók is jelezték néhányan, hogy milyen hasznosnak tartanák, ha a működne olyan fórum, amelynek révén megoszthatnák külföldön szerzett tapasztalataikat másokkal, egymással, s különösen az álláskeresésben jelentene fontos közvetítőt egy, az ösztöndíj révén szerzett tudás elismertetésében szerepet játszó intézmény. Ugyanakkor meglepően magasnak tűnik azok aránya, akik a tagságra vonatkozó kérdés kapcsán azt jelezték, hogy nem ismerik a Tempus Közalapítvány által létrehozott, az általa koordinált európai képzési programokban részt vett diákok, fiatal diplomások interaktív hálózatát, az Alumni for Europe-ot.

A vizsgálatban részt vett volt Erasmus hallgatóknak 12,8%-a tagja a szerveződésnek.

32. sz. tábla

Tagja-e az Alumni for Europe szervezetnek

Tag-e	N	%
Nem	548	28,9
Igen	243	12,8
Nem ismeri	793	41,8
Nincs válasz	313	16,5
Összesen	1897	100,0

Nem feltételezhetjük, hogy e mögött a képzőintézményekben működő Alumni vagy ahhoz hasonló típusú szerveződések elszívó ereje áll, intézményi hallgatói szervezetnek csak fele annyian tagjai, mint a Tempus Köz-alapítvány által létrehozottnak. A válaszadók 6,6 %-a tagja az Alumni-hoz hasonló jellegű, az adott intézmény volt hallgatóit tömörítő szerveződésnek, szervezetnek.

33. sz. tábla

Tagja-e intézményi szintű Alumni szervezetnek

Tag-e	N	%
Nem	754	39,7
Igen	126	6,6
Nem ismeri	558	29,4
Nincs válasz	459	24,2
Összesen	1897	100,0

A vizsgálatban résztvevők között mindössze 17 olyan hallgató akadt, aki mind az "országos" mind pedig az intézményi szerveződésnek tagja.

2.6. Munkaerő-piaci összefüggések

Sok szó esik – többnyire az uniós tagság kapcsán – a külföldi munkavállalási lehetőségek bővüléséről, és arról, vajon hányan kívánnak élni ezzel a lehetőséggel. A kérdőívben azt tudakoltuk, hogy az általunk felsorolt, és a külföldi munkavállaláshoz való viszony tekintetében jellemzőnek tekinthető álláspontok közül a kérdezettek melyiket érzik magukhoz a legközelebbinek.

34. sz. tábla

Külföldi munkavállalással kapcsolatos álláspont

	N	%
Ha megfelelő állásajánlatot kapnék, vállalnék külföldön munkát	870	45,9
Aktívan keresek külföldi álláslehetőséget	201	10,6
Először itthon próbálkozom, később esetleg szóba jöhet	358	18,9
Nem látom esélyét, hogy megfelelő állást találjak külföldön	23	1,2
Nincsenek ilyen terveim, itthon szeretnék boldogulni	222	11,7
Egyelőre nem tudom eldönteni	57	3,0
Nem foglalkozom ezzel	24	1,3
Egyéb	55	2,9
Nincs adat	87	4,6
Összesen	1897	100,0

Jelentős, az ösztöndíj munkaerőpiaci hatását jelző ténynek tűnik, hogy azok, akik foglalkoznak valamilyen formában a külföldi munkavállalás gondolatával, igen nagy hányadban lehetőleg ugyanabban az országban vállalnának munkát, ahol Erasmus ösztöndíjasként jártak. S természetesen tapasztalataikat azok is ott tudnák a leginkább hasznosítani, akik ennél tágabb körben jelölték meg a szóba jöhető országok körét.

35. sz. tábla

Ha vállalna külföldön munkát, melyik országban dolgozna és élne legszívesebben?

	N	%
Lehetőleg ugyanabban az országban, ahol ösztöndíjas volt	768	40,5
Másik országban	328	17,3
Bármelyik európai országban	368	19,4
Bármely országban	186	9,8
Nem tudom eldönteni	121	6,4
Egyéb	35	1,8
Nincs adat	91	4,8
Összesen	1897	100,0

Az adatfelvétel módszertani és technikai okokból csak igen korlátozottan adott lehetőséget arra, hogy információt gyűjtsünk a volt Erasmus hallgatók elhelyezkedéséről. A végzett hallgatók szektorok szerinti megoszlása csak elnagyolt képet ad, a szakok és a szektorok megfeleltetéséből levonható következtetésekhez azonban nem elegendő a válaszadók száma. Válaszadóink legnagyobb arányban a szolgáltatási és képzési-kutatási szektor felé áramlottak. /Ismerve a pályakezdés utóbbi évtizedben tapasztalt, bár kevés alapfelvétellel nyomon követett jellemzőit, mindenek előtt annak évekre történő elhúzódását, egy alapos karrier-követő elemzéshez

szükség lenne jóval hosszabb idő nyomon követésére, és a betöltött munkakörök fő jellemzőinek ismeretére. A legnagyobb gondot azonban az jelenti, hogy nincs olyan hazai, teljes körű adatfelvétel, amelyhez a kapott adatokat viszonyítani lehetne./

36. sz. tábla

Végzett hallgatók munkahelye szektorok szerint

Szektor	N	%
Ipar	132	7,0
Mezőgazdaság	22	1,2
Szolgáltatás	338	17,8
Közigazgatás	81	4,3
Oktatás, kutatás	271	14,3
Egészségügy	63	3,3
Egyéb	76	4,0
Nincs adat	914	48,2
Összesen	1897	100,0

Az adataink alapján rajzolható pillanatkép szerint a végzetteknek igen jelentős része alkalmazottként dolgozik, s 3,3%-a fogott önálló vállalkozásba.

37. sz. tábla

A végzettek munkahelyének jellege

Alkalmazás jellege	N	%
Állami alkalmazott	393	20,7
Vállalkozás alkalmazottja	452	23,8
Saját önálló vállalkozása van	63	3,3
Minden egyéb	64	3,4
Nincs adat	925	48,8
Összesen	1897	100,0

Kérdésünkre a már munkába állt hallgatók közül 414 fő több mint fele (54,8%) válaszolta, hogy az Erasmus ösztöndíjjal külföldön folytatott tanulmányoknak volt valamilyen szerepe az elhelyezkedésben.

Arra a kérdésre, hogy milyen jellegű szerepet játszott az ösztöndíj az elhelyezkedés során, a legtöbben a külföldi tapasztalatszerzés tényének értékelését, illetve a (feltehetően magas szintű, munkaképes) nyelvtudás elismerését jelölték meg.

38. sz. táblázat

Milyen szerepe volt az Erasmus ösztöndíjnak az elhelyezkedésben

Szerep	N	%
A munkáltató értékelte/figyelembe vette, hogy külföldi tapasztalatokat szerzett	305	41,3
A munkaadó idegennyelv tudását értékelte	278	37,6
A munkaadó a konkrét (adott országban/intézményben) szerzett tapasztalatokat értékelte	74	10,0
A külföldi tanulmányok során kialakult kapcsolatok révén	38	5,1
Egyéb	44	5,9
Összesen	739	100,0

A konkrét országhoz, intézményhez kapcsolódó tapasztalatoknak és a kapcsolatoknak jóval kisebb szerep jutott.

2.7. Az ösztöndíjasok észrevételei

A kérdőív végén arra kértük a volt ösztöndíjasokat, hogy egészítsék ki a kérdésekre adott válaszaikat saját észrevételeikkel, a program további működésére vonatkozó javaslataikkal. Az összes válaszadó 33,5 %-a (635 fő) élt ezzel a lehetőséggel, de igen szép számmal érkeztek levelek is, amelyben a hallgatók elküldték beszámolójukat, vagy részletesen leírták tapasztalataikat. Az igen sokszínű vélemények összesítése céljából tartalmuk alapján – a táblázatban olvasható kategóriák felhasználásával – csoportosítottuk a véleményeket. Az egy-egy hallgató által írt néhány soros észrevétel két, néha három témát is érintett.¹¹

Az összesítés azt mutatja, hogy a véleményüket megírók egy 123 fős csoportja fontosnak tartotta kihangsúlyozni azt az élményt, amit számára a külföldön töltött idő jelentett. A legtöbb kritikai észrevétel a külföldi tanulmányok fedezésének nehézségeit, az ösztöndíj alacsony (és az évek során csökkenő tendenciát mutató mértékét), az ebből származó emberi és szakmai veszteségeket, problémákat érintette.

¹¹ A kérdőívekben megfogalmazott észrevételeket kigépeztettük (a több száz észrevétel közel 20 oldalt tesz ki), és a hallgatói érdekképviselőt szerepéről készült, valamint a jelen elemzéssel együtt eljuttatjuk mind a Socrates/Erasmus program koordinátorához, mind az országos, mind az intézményi HÖK képviselőknek, és az intézményi koordinátorokhoz.

Észrevételek, javaslatok

Megjegyzések tartalma	Kritikai észrevétel	Pozitív észrevétel	Javaslat
Elégedett, megérte, „nagy élmény volt”, köszöni a lehetőséget, nyelvi/szakmai/emberi fejlődését említi		123	
Ösztöndíj kevés, késve érkezett a támogatás, saját források igénybevétele nélkül nem megy, kinti munkavégzés szükségessége	327		
Előzetes tájékoztatás, információkhoz hozzáférés, segítségnyújtás (pl. szálláskeresés), felkészítés, nyelvi és országismereti előzetes felkészítés	101	5	53
Lebonyolításra, szervezésre, saját vagyis a küldő intézményre vonatkozó észrevételek: koordinátor, tanszék, tanárok munkájának értékelése	50	25	14
A kinti tanulmányok elismertetése, beszámításának módja, kreditek, a kinti út hazai szakmai elfogadottsága	44		20
Fogadó országra (emberekre, intézményekre, segítségre) vonatkozó észrevétel (vízum, hátrányos megkülönböztetés)	35	7	11
Adminisztráció, itthoni kötelezettségek (beszámoltatás, bürokrácia)	13		3
Szelekció, méltányosság, igazságosság, hozzájutás szempontjai, kik mehetnek, kik nem	29		10
A tapasztalatok átadása, a program itthoni ismertsége, hasznosulása, az elhelyezkedésben játszott szerepe	10	2	16
Valamilyen általános javaslatot fogalmaz meg, mit vagy hogyan „kéne” csinálni, mit kéne fejleszteni	92		
Minden egyéb, a fentiekbe nem sorolható észrevétel, megjegyzés			34

A hallgatók közül igen sokan tették szavá az intézményi szintű támogatás hiányosságait, néhány esetben a nemtörődöm, vagy hozzá nem értő intézményi vagy tanszéki koordinátort jelölve meg felelősként. Igen sokan jelezték annak fontosságát, hogy a már kint járt hallgatók a hétköznapi ügyintézésben (szállás, vízum, kurzusokról, közlekedésről, helyi kapcsolatok lehetőségéről információk) segítséget adhatnának a még kiutazás előtt állóknak. Tapasztalataink szerint néhány intézményben gondot fordítanak erre, néhol a diákszervezet révén összehozzák a kint járt és kiutazás előtt álló hallgatókat. Több kezdeményezés is indult az internetnek hasonló célból való kiaknázása érdekében (a legutóbbi időben a Socrates Iroda weboldalán is).

A hallgatók által is felvetett ötletek, javaslatok hasznosítására megítélésünk szerint az intézményi hallgatói szerveződések, ill. a HÖK lenne leg-

inkább hivatott. A mobilitási programban résztvevő intézmények HÖK képviselői körében szervezett információgyűjtésünk legfontosabb idevágó következtetése az, hogy a jelenleginél jóval aktívabb bevonásukra illetve szerepvállalásukra lenne szükség a jelentkező igények kezelésében, a hallgatókat érintő helyi és általánosabb problémák megoldási módjainak keresésében, a problémák intézményi szintű megfogalmazásában és képviselésében.

Következtetések és ajánlások

A Socrates program eddigi magyarországi működése során több ezer intézmény és tanár, oktatási szakember, a felsőoktatásban tanuló leendő szakember kerülhetett kapcsolatba más országokban dolgozó kollégákkal, ismerte meg az ottani munka-módszereket, és szerezhette meg tapasztalatot az együttműködésben. Ennek révén alapvetően fontos lehetőséget teremtett a pályázati úton, projekt alapú nemzetközi együttműködés keretében megvalósítható fejlesztések tervezésének és kivitelezésének megtanulásához, és ezzel hozzájárult az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészítéséhez is.

A közoktatási intézmények körében 2001-ben szervezett vizsgálat feltárta, hogy – a statisztikai mutatókat tekintve – a pályázó és nem pályázó iskolák között a különbség nagyobb, mint a sikeresen ill. sikertelenül pályázó iskolák között. Ez azt jelzi, hogy a közoktatási intézmények egy része nem „pályázatképes” vagy nem ítéli magát annak, mert nem tudja biztosítani a sikeres szerepléshez szükséges feltételeket. A statisztikák is azt jelzik, hogy elsősorban a kistelepülésen működő, illetve a hagyományosan gyengébb adottságokkal rendelkező szakképző iskolák részvétele alacsony szintű. Az iskolák többsége számára az idegennyelv-tudás biztosítása mellett alapvetően a saját finanszírozási forrás hiánya jelenti a legnagyobb gondot. Mindezek miatt elmondható, hogy mivel a kedvezőbb helyzetű intézmények jutnak támogatáshoz, a támogatás révén megszerezhető előnyök (finanszírozási/fejlesztési források, kapcsolati tőke, presztízs) tovább növelik korábbi versenyelőnyüket. Ez összességében – kompenzáló mechanizmusok nélkül – inkább a meglévő különbségek további növekedésének irányába hat. Éppen abból adódóan, hogy a programban való részvétel erős verseny-mechanizmusokon keresztül valósul meg, és a résztvevők köre korlátozott, a programnak a nemzetközi kapcsolatépítésben játszott „tanulási” funkciója miatt a résztvevők körének kiszélesítése alapvető jelentőségű lenne.

Igen sok szó esik manapság az egész életen át tartó tanulás jelentőségéről. Hazai viszonylatban annak a megközelítésnek az igénye, amely a tanulásban résztvevők oldaláról tekinti folyamatnak az életen át tartó tanulást, ellentmondásban áll az egyes képzési szektorok szinte teljesen elkülönülő irányítási, működési logikájával. Ennek fényében igen fontos, mondhatni szinte kivételes adottságnak tekinthető, hogy a Tempus Közalapítvány – a felügyelete alatt működő programok sokszínűsége miatt – mint ernyőszervezet a képzési szektorok mindegyikét átfogja. Egy döntően végrehajtásra és a programnak adott szabályok szerinti működtetésére létrehozott profi menedzsmentnek nyilvánvalóan nem lehet feladata az oktatás-

politika szerepkörének átvállalása. Ugyanakkor e helyzetből számos olyan szakmapolitikai lehetőség adódik, amelynek a kiaknázásában a jelenlegi apparátusnak is fontos szerepe lehet. Általában növekvő igény érzékelhető a felhalmozott tapasztalatoknak a résztvevők körén kívülre történő közvetítésében (részben az oktatáspolitikai döntéshozók, az egyes oktatási szektorok szakmai képviselői és az egyes intézmények felé). Ebben a folyamatban a Nemzeti Irodának ill. az ott koordinált programok révén a nemzeti oktatási és képzési rendszer teljes spektrumát átfogó Közalapítványnak egyre inkább közvetítő szerepet kellene vállalnia (pl. tematikus szakmai rendezvények, műhelyviták, szakértői eszmecserék szervezésével és az ezek eredményeként megfogalmazott gondolatok, javaslatok közzétételével).

A jelentésben is megfogalmazódott, hogy feltétlenül érdemes növelni a nemzeti irodák szerepét a centralizált projektek kezelésében, de nem csupán a támogatás odaítélésében, hanem az eredmények hasznosításában is. Ezzel egyidejűleg érdemes lenne a programban a magyar érdekek képviselésének megerősítésére vonatkozó lehetőségeket áttekinteni. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a centralizált pályázatok sikerességét nem csak a pályázatok tartalma garantálja, hanem olyan érdekkijárási technikák is erősítik, mint a döntéshozókkal történő előzetes konzultáció ill. az ügynökségekhez hasonló szakemberek jelenléte, sokszor költséges és nem látványos aprómunka, lobbizás, amelyek az értékesnek tartott hazai szakmai potenciál nemzetközi elismertetését is szolgálják.

Valamennyi akciót érintően az egyik legjelentősebb – elhárítandó – akadály a munkaképes idegennyelv-tudás elégtelen szintje (különösen a közoktatási intézményekben).

A közoktatási intézmények körében a részvételhez szükséges követelmények szintje erősen behatárolja az esélyes pályázók körét. Mivel számárányát tekintve viszonylag kis kör jut a támogatáshoz, és a tapasztalatokhoz, ezért kiemelkedően fontos, hogy a megszülető eredmények széles körben ismertek és hasznosíthatók legyenek. Az egyes intézmények és résztvevők szintjét illető kezelési módok közül itt kettőt említünk, csupán példaként:

1/ Érdemes lenne áttekinteni, hogy a jelenlegi tanártovábbképzési rendszer akkreditált programkínálatában milyen projekt-szervezéssel, nemzetközi kapcsolatok keretében történő projekt-megvalósítással, a mobilitási projektek pedagógiai vonatkozásaival kapcsolatos kurzus szerepel. A kínálat bővítésének lehetőségei mellett azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a fentiekben említett sokféle tapasztalat átadására ideális keretet kínálnak a különféle továbbképzési kurzusok.

2/ Az értékelést végzők magyar kontextusban különösen fontosnak ítélik a közoktatási programok pályázói körének bővítését, illetve a projekt-szervezés terén szerzett tapasztalatok szélesebb körben való megosztását. Ezt a célt szolgálhatja az az elgondolás, hogy a Comenius iskolai projektek

támogatására második vagy további alkalommal pályázók támogatását bizonyos esetekben feltételhez lehetne kötni. Ez a feltétel pedig az lenne, hogy a többször pályázó, vagy a már jelentős projekt tapasztalattal rendelkező intézmény az adott régióból még nem pályázó, először pályázó (vagy az ún. tartaléklistára került) intézményt bevonja programja megvalósításába. A pályázati tapasztalatok átadását (és ennek az elképelésnek a bevalását) a bevont "szatellit" intézménytől¹² kért beszámoló révén lehetne értékelni.

Az egyéni ill. az egyes intézmények szintjén keletkező és hasznosítható tudás mellett azonban nemzeti szempontból rendkívül fontos lenne erősíteni az egyes akciók révén felhalmozott tapasztalatok átfogó szakmapolitikai tanulságainak megfogalmazására irányuló értékelő munkát is. Az ehhez szükséges munkaformák egy része már kialakult és működik (pl. az oktatásügyben érintettek számára szervezett szakmai konferenciák). E bevált módszerek mellett azonban érdemes az egyes témákra összpontosító műhelymunka erősítése, nemzeti kontextusban mindenféleképpen (ideális esetben nemzetközi dimenzióban is). Az eddigi rendezvények döntően az európai térben megszülető kezdeményezések hazai szakemberekhez történő közvetítését szolgálták – ezek jól működő, széles körben ismert fórumokká váltak. Ezek megtartása mellett hasznos lenne, ha olyan rendszeres, intenzív műhelymunka egészítené ki, amely a hazai oktatási rendszer nézőpontjából elemezné a program illetve a hazai oktatási rendszer működésének lehetséges kapcsolódásait.

¹² Hasonló mechanizmus jött létre a magyar szakképzés modernizálását szolgáló Világbanki program keretében a "követő iskolák" körének létrehozásával.

Melléklet – táblázatok

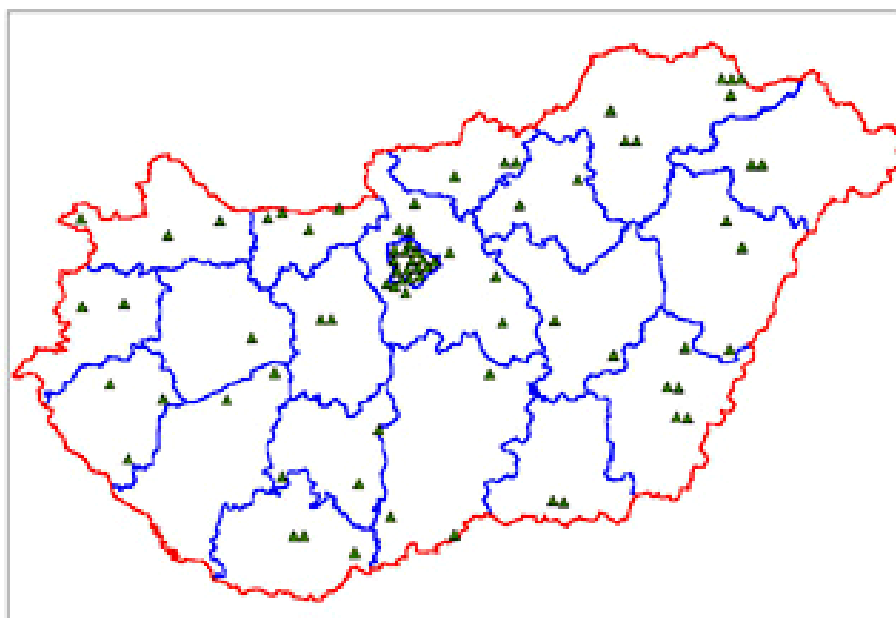
1. sz. melléklet

Decentralizált pályázatok

Tevékenységek, akciók	2000	2001	2002	Összesen
Comenius (Közoktatás)	538	431	434	
Comenius 1 Iskolai projektek	153	191	161	505
Comenius 1 Nyelvi projektek	19	10	14	43
Comenius 1 Iskolafejlesztési projektek	-	14	30	44
Előkészítő látogatások	79	44	62	185
Comenius Tanár-továbbképzési ösztöndíjak	142	124	132	398
Comenius Nyelvtanár asszisztensi ösztöndíjak	28	45	36	109
Erasmus (Felsőoktatás)				
Hallgatói ösztöndíjak	1623	1576	1 779	4978
Fogyatékkal élő hallgatók kiegészítő támogatása	5	3	10	18
Intenzív Nyelvi Előkészítő Kurzusok hallgatói támogatások	-	51	63	114
Rövidtávú oktatói mobilitás	627	571	453	1798
Középtávú oktatói mobilitás			10	10
Bejövő hallgatók száma	395	474	701	1570
Grundtvig (Felnőttoktatás, felnőttképzés)		15	29	44
Grundtvig 2 Tanulási kapcsolatok		9	15	24
Grundtvig 2 Előkészítő látogatások		1	1	2
Grundtvig 3 Felnőttoktatók mobilitása		5	13	18
Arion tanulmányutak	39	40	38	127
Centralizált projekteket előkészítő látogatások	19	15	29	63

2. sz. melléklet

A Comenius 1 közoktatási projektek területi megoszlása – települések szerint (2000)



3. sz. melléklet

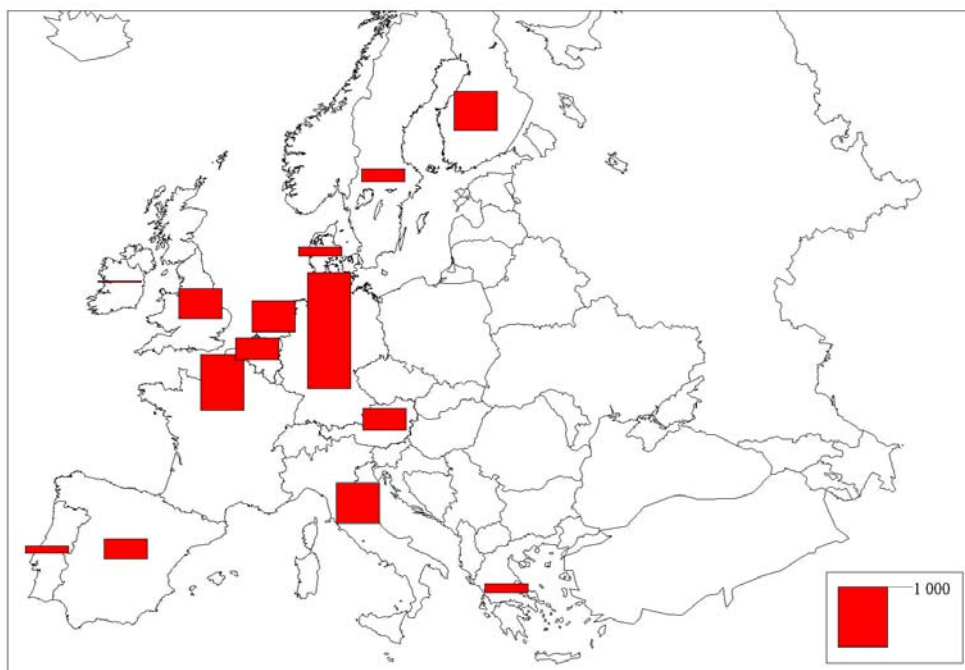
Az Erasmus ösztöndíjasok jellemzői – 2000-2003

	Nem		1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	Ösz- szesen
Doktori	Nő	Létszám	27	57	34	32	150
		Átlagéletkor	28	25	27	27	
	Férfi	Létszám	39	47	19	23	128
		Átlagéletkor	28	27	27	26	
Posztgraduális	Nő	Létszám	214	219	133	199	765
		Átlagéletkor	24	23	24	23	
	Féfi	Létszám	133	133	101	141	508
		Átlagéletkor	24	24	23	23	
Alapképzés	Nő	Létszám	782	1033	972	895	3682
		Átlagéletkor	23	23	23	22	
	Férfi	Létszám	429	512	477	486	1904
		Átlagéletkor	23	23	23	23	
Kiutazók száma összesen			1624	2001	1736	1779	7140
Átlagos időtartam			4,78	4,85	4,76	4,50	
Átlagos életkor			25	24	25	24	
Nők aránya %			63	65	65	63	
Budapestiek aránya %			36,9	35,3	33,5	24,6*	

Megjegyzés: a 2002/2003 évre vonatkozó adatok nem véglegesek * előzetes adat

4. sz. melléklet

Az Erasmus ösztöndíjasok megoszlása – célországok szerint 2000–2003



5. sz. melléklet

A kiutazók megoszlása a célország szerint

Ország/fő	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003 ¹³	Össze- sen
Ausztria	39	90	92	94	96	411
Belgium	53	93	113	94	77	430
Dánia	18	29	57	43	48	195
Egyesült Királyság	87	134	135	112	91	559
Finnország	76	145	199	151	172	743
Franciaország	133	218	275	225	220	1071
Görögország	10	32	48	37	38	165
Hollandia	76	129	145	121	137	608
Írország	4	6	8	7	10	35
Németország	243	467	536	460	492	2198
Olaszország	50	141	205	189	209	794
Portugália	14	24	36	34	42	151
Spanyolország	23	67	91	120	92	394
Svédország	30	49	61	49	55	244
Összesen	856	1624	2001	1736	1779	7996

Forrás: a Socrates Nemzeti Iroda adatai

¹³ A 2002/2003-as évre vonatkozó adatok előrejelzések, végleges adatok 2003 októberében lesznek elérhetőek.

6. sz. melléklet

A kiutazók megoszlása szakterület szerint

Szakterületek/fő	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	Össze- sen	%
Mezőgazdasági tudományok	41	71	125	118	118	473	5,91
Építészet, város és területtervezés	21	57	68	69	76	291	3,63
Művészet és tervezés	54	103	117	103	112	489	6,11
Üzlet- és menedzs- menttudományok	178	343	378	344	385	1628	20,36
Oktatás, tanárképzés	69	94	120	128	105	516	6,45
Műszaki tudományok	92	139	179	154	137	701	8,76
Földrajz, földtan	32	53	51	55	50	241	3,01
Bölcsészettudo- mányok	40	68	72	79	100	359	4,49
Nyelvek és filológia	125	239	280	226	228	1098	13,73
Jog	27	58	102	119	110	416	5,2
Matematika, informatika	39	70	80	58	61	308	3,85
Orvostudományok	21	114	133	90	115	473	5,91
Természettudo- mányok	54	76	58	32	22	242	3,02
Társadalomtudo- mányok	54	105	197	137	146	639	7,99
Kommunikáció	1	10	28	12	6	57	0,71
Más tanulmány- területek	8	23	13	12	8	64	0,8
Végösszeg	856	1623	2001	1736	1779	7995	100,0

Forrás: a Socrates Nemzeti Iroda adatai

Summary

Éva Tót: Evaluation of the Socrates II. Programme in Hungary

*Hungarian Institute for Educational Research, Budapest, 2003.
Research Papers 251.*

The paper has been prepared in the framework of the international evaluation of Socrates programme. The national report following the common European outline was centered on the II. phase of the programme – evaluating the implementation of the different actions.

This present analysis features some relevant national policy issues. Its starting point is the consideration that one of the most important benefits of the international co-operation is the learning process at individual, institutional and system level. The question is how the professional knowledge and project-management experiences acquired in the co-operation process is distributed and used in the national education system regarding the very competitive nature of the participation.

Conclusions are based on the intensive fieldwork and empirical data collection organised in a period between November 2002 and June 2003.

The first part focusses on the diverse concepts of the selection and the dissemination, the different groups of participants and the direct and indirect impacts of the participation.

The second part presents the main findings of the survey organized among the beneficiaries of the Erasmus scheme. The data indicate important differences in the distribution of the valuable training opportunities.

Az **Oktatáskutató Intézet** a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a felsőoktatáson túl a közoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra is vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseikben elemzik és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzése a rendszerváltás oktatási következményeire éppúgy irányulnak, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai feltételeire.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkára által felügyelt intézet kutatási profilja – eltérően a más hasonló intézményekétől –, stratégiai jellegű, vagyis a felsőoktatási-, a köz- és szakoktatási rendszernek a strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival az Oktatáskutató Intézet hozzájárul a felsőoktatás, és a középfokú iskolahálózat fejlesztéséhez, az iskolázási létszámok és a pedagógusszükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek, stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok, stb.) megbízásából is végez vizsgálatokat, közvélemény-kutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közélet testületeinek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától a Magyar Akkreditációs Bizottságig.

Az Oktatáskutató Intézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a felsőoktatás-kutatók posztgraduális képzésének egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Szociológiai- és Szociálpolitikai Intézetével is. Az intézet munkatársai e mellett tanítanak az ELTE, a DE, a SZTE, a PTE, BKÁE stb. egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus továbbképzés területi intézményeiben is.

Az Oktatóskutató Intézet legújabb kiadványai

Kutatás közben füzet sorozat: A jelen kiadvány hátoldalán

Educatio folyóirat

Eddig megjelent kilenc évfolyam.

Legújabb számaink:

Nyelvtudás
Oktatás – Politika – Kutatás
Fogyatékos fiatalok
Értékek
Ezredforduló
Mérlegen 1990-2002.
Diplomások
Család
Taneszköz-politika

Sajtó alatt:

Felsőoktatási reformok
Felvételi
E-learning
Felsőoktatás-politika Európában

Társadalom és oktatás könyvsorozat

11. Kozma Tamás – Lukács Péter (szerk.): Szabad legyen vagy kötelező?
12. Kozma Tamás: Reformvitáink
13. Sáska Géza: Ciklikusság és centralizáció
14. Halász Gábor (szerk.): Az oktatás jövője és az európai kihívás
15. Andor Mihály – Liskó Ilona: Az utolsó igazgatóválasztás
16. Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban
17. Hrubos Ildikó (szerk.): Az ismeretlen szakképzés
18. Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség
19. Nagy Péter Tibor: Hajszálcsovek és nyomáscsoportok
20. Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl
21. Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában
22. Hrubos Ildikó: A "bolognai folyamat"
23. Forray R. Katalin – Hegedüs András: Cigányok, iskola, oktatás-politika

**Az Oktatóskutató Intézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.**

1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106

Ára: 670,- Ft

A Kutatás Közben sorozat újabb füzetei:

- 219 Fehérvári Anikó – Liskó Ilona:** Felvételi szelekció a középfokú oktatásban
- 220 Forray R. Katalin:** A falusi kisiskolák helyzete
- 221 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1994-es kutatási támogatása
- 222 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Fenntartói társulások
- 223 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1995-ös kutatási támogatása
- 224 Hrubos Ildikó:** A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
- 225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás:** Regionális folyamatok és térségi oktatáspolitiká
- 226 Hrubos Ildikó:** A japán felsőoktatási modell
- 227 Kozma Tamás:** Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben
- 228 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Az alap- és középfok közötti átmenet
- 229 Tót Éva:** Számítógépek az iskolában
- 230 Fehérvári Anikó:** Párhuzamos szakképzési rendszerek az iskolarendszeren kívüli képzésben
- 231 Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona:** Cigány gyerekek az általános iskolákban
- 232 Györgyi Zoltán – Mártonfi György:** Vissza a munkaerőpiacra
- 233 Kozma Tamás:** Regionális egyetem
- 234 Liskó Ilona:** Cigány tanulók a középfokú iskolákban
- 235 Hrubos Ildikó:** A "bolognai folyamat"
- 236 Mátay Melinda:** Fiatal, budapesti elit értelmiségiek szocializációja
- 237 Czeizer Zoltán:** Az oktatási intézmények informatikai helyzete és a fejlesztési lehetőségei Magyarországon
- 238 Török Balázs:** Távoktatás a határon túli magyarok képzésében
- 239 Liskó Ilona:** A közoktatás és a szakképzés illeszkedése
- 240 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A leszakadás regionális dimenziói
- 241 Györgyi Zoltán:** Tanulás felnőttkorban
- 242 Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.):** Felsőoktatási akkreditáció Európában
- 243 Venter György:** A tanári mesterség alapozása I.
- 244 Venter György:** A tanári mesterség alapozása II.
- 245 Radácsi Imre:** Regionális oktatáspolitiká és területfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon
- 246 Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna:** A gazdálkodási filozófia és gyakorlat érvényesülése az egyetemeken
- 247 Liskó Ilona:** A szakmai előkészítő oktatás bevezetése
- 248 Kozma Tamás:** Kisebbségi oktatás Közép-Európában
- 249 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A szakképző intézmények alkalmazkodása a társadalmi-gazdasági feltételekhez (1990-2000)
- 250 Liskó Ilona:** Kudarok a középfokú iskolákban

Az Oktatáskutató Intézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.
1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106